

Türkçe Fıkıh Usûlü Eserleri ve Merhum Ahmed Davudoğlu'nun Usûl-i Fıkıh Dersleri

Öz: Fıkıh usulüne dair telif edilen eserler ilk asırlardan beri Arapça olarak yazılmıştır. Bununla beraber diğer dillerde ve Türkçe yazılan usul kitapları da bulunmaktadır. Bu makalenin birinci kısmında Türkçe usul eserlerinin tespiti ve haklarında genel bilgilere yer verilmekte, ikinci kısmında ise son devrin âlimlerinden Ahmed Davudoğlu'nun *Usûl-i Fıkıh Dersleri* adlı kitabının Türkçe usul yazımı bakımından yeri belirlenmeye çalışılmaktadır. Ahmed Davudoğlu'nun ilgili eseri tanıtılmakta, muhtevası, kaynakları, üslubu, konuları izah tarzı ve verdiği örneklerin niteliği gibi açılardan incelenmektedir. Makalenin ilk kısmında arşiv taraması ve ikinci kısmında metin analizi yöntemleri kullanılmış ve daha önce üzerinde çalışılmamış bir eser incelenerek tanıtılmış, elde edilen bulgular kaydedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh usulü, Türkçe usul kitapları, Menar Tercümesi, Ahmed Davudoğlu, Usûl-i Fıkıh Dersleri.

Fetullah

YILMAZ*

Usul al-Fiqh Works in Turkish and Ahmed Davudoğlu's Book the Usul al-Fiqh Lessons

Abstract: The works on the fiqh method have been written in Arabic since the first centuries. However, there are also methodology books written in other languages and in Turkish. In the first part of this article, the identification of the works in question and general information about them are given and in the second part, it is tried to determine the place of Ahmed Davudoğlu's book called *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, one of the scholars of the last period, in terms of Turkish procedural writing. The relevant work is introduced and analysed in terms of its content, sources, style, the way it explains the subjects and the characteristic of samples it gives. In the first part of the article, archive scanning and in the second part, textual analysis methods were used and a work that had not been studied before was examined and introduced, and the findings obtained were recorded.

Keywords: Uşul al-Fiqh, Turkish uşul books, Menar Translation, Ahmed Davudoğlu, Uşul al-Fiqh Lessons.

* Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, İslam Hukuku Anabilim Dalı. E-posta: fllhyilmaz@ankara.edu.tr ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2348-9537>

Giriş

Makalenin konusunu; son dönem İslam âlimlerinden merhum Ahmed Davudoğlu (ö. 1912-1983) öncesinde Türkçe olarak yazılan usûl-ı fıkıh eserlerinin tespiti ve kısaca değerlendirilmesi ile Davudoğlu'nun *Usûl-i Fıkıh Dersleri*'nin gerek yazıldığı dönem ve gerekse içeriği ve usûl konularını ele alışı itibarıyla değerlendirilmesi oluşturmaktadır. Böylece A. Davudoğlu'nun *Usûl-i Fıkıh Dersleri* adlı eserinin Türkçe usul yazımına ve bu ilmin öğretimine katkısı vs. bakımlardan yerinin belirlenmesi amaçlanmaktadır.

Asıl amacımız Ahmed Davudoğlu'na kadar yazılan Türkçe usûl-i fıkıh eserleri hakkında genel bilgiler vermek olduğu için sonraki usûl çalışmalarına yer verilmeyecektir. Zira kendisinden sonra çok sayıda Türkçe usûl eseri yazılmış ve halen yazılmaya devam etmektedir.

Adı geçen eser ıstılahlarının Türkçeleştirme zorunluluğunun hissedildiği bir dönemde kaleme alınmıştır. Ancak ölkemizde özellikle İslamî ilimlerin tahsil ve tedrisinin ciddi şekilde sekteye uğradığı bir zaman diliminden sonra yazıldığı halde, A. Davudoğlu'nun *Usûl-i Fıkıh Dersleri*'nin adeta yokluğa mahkûm edilmesi dikkat çekicidir.¹ Eserin hak ettiği ilgiyi görmemesinde Davudoğlu'nun kendisini "müellif/yazar" olarak değil de bir tevazu eseri "derleyen" mahlasıyla takdim etmesi rol oynamış olabilir.² Fakat kitap incelenince derinlikli, çoğu usûl bahsini sade ve özlü biçimde ortaya koymasına bakımdan başarılı olduğu görölmektedir.

1. Davudoğlu Öncesi Türkçe Usûl-ı Fıkıh Çalışmaları

Ahmed Davudoğlu'na gelene kadar yazılan Türkçe usûl-i fıkıh kitaplarına dair genel bir durum tespiti yapmak, onun eserini daha iyi konumlandırmak

---

¹ Ancak eser kısa bir süre önce yayımlanmıştır. Bk. Ahmed Davudoğlu, *Fıkıh Usulü Dersleri*, haz. Fetullah Yılmaz (İstanbul: Şamil Yayınevi, 2023). Kitabın asıl nüshasında hiçbir ayetin sure ve numara bilgisi verilmemiş ve hadislerin kaynağı belirtilmemiştir. Müellif çoğunlukla ayet ve hadislerin tercümesine yer vermiş de bazen sadece nassların metinlerini zikretmekle iktifa etmiştir. Söz konusu ayet ve hadislerin tercümesi veya sadece Türkçesinin verildiği yerlerde Arapçası, hazırlayan tarafından dipnotta kaydedilmiştir. Yayına hazırlanırken metin içerisinde bazı hususların izahı köşeli parantezle verilmiştir. Bk. Davudoğlu, *Fıkıh Usulü Dersleri*, 14.

² Hayatı hakkında bilgi veren bir araştırmacı onun bu yönüne şöyle dikkat çekmiştir: "Merhumun tevazu sahibi bir şahsiyet olduğu tezini destekleyen bir diğer husus, klasik İslam ulemasının bir nevi tevazu ifadesi olarak eserlerini kendilerine atfetmekten ziyade şerh, haşiyeler, zeyiller kaleme almaları gibi, onun da fikir ve görüşlerini kendisine ait eserlerden ziyade tercüme veya şerh ettiği ya da takriz yazdığı eserlerle ortaya koymasındır." Vedat S. Ahmed, "Deliormanlı İslâm Âlimi Ahmed Davudoğlu'nun Hayatı ve Şahsiyeti", *İslâm Âlimi Ahmed Davudoğlu Uluslararası Sempozyumu*, ed. Muhammet Abay (İstanbul: Ümraniye Belediyesi Kültür Yayınları, 2016), 48.

bakımından faydalı olacaktır.

İlk Türkçe *usûl-i fıkıh* eserinin ne zaman yazıldığını tespit etmek zor görünmektedir. Konuya dair yapılan araştırmalara bakılırsa, bunun tarihi çok da eskilere gitmemektedir. Her ne kadar özellikle Osmanlı tarihi boyunca çok sayıda furû eseri ve hususan ilmihal türü kitapların Türkçe olarak yazıldığı yahut bu dile tercüme edildiği görülse de aynı durumun usûl-i fıkıh için geçerli olduğunu söylemek güçtür. Zira “Osmanlı âlimleri, Türk olmalarına ve Türkçe konuşup Türkçe yazabilmelerine rağmen eserlerini Arapça kaleme almışlardır. Bunu, medreselerde hâkim olan ilim dili Arapça'nın eserlere de yansımaları şeklinde görmek mümkündür.”³

Kimi araştırmalarda ilk Türkçe usûl kitabı olarak Ahmed Hamdi Şirvânî'nin (1831-1890) *Türkçe Muhtasar Usûl-i Fıkıh*⁴ adlı eseri gösterilmektedir. Ancak bunun tarihinin daha eskiye gittiği kanaatini oluşturacak bilgiler mevcuttur. Özellikle *Menâr* tercümelemelerinin tarihi daha eskiye gitse de⁵ telifler daha sonra gündeme gelmiş görünmektedir. İsa b. Mahmud (ö. XVII. yüzyıl -Sultân İbrâhîm devri-) tarafından yazılan *Hulâsatü'l-usûl*⁶ adlı kitap, Türkçe usûl yazımının daha önceden başladığını göstermektedir. Kâtip Çelebi⁷ ve çağdaş araştırmacılar eserin *Menâr*'ın bir Türkçe şerhi olduğunu⁸ söylese de 169 varaktan oluşan bu kitabın, gerek müellifin girişteki ifadeleri ve gerekse metnin muhtevası dikkate alındığında *Kitâb* ve *elfâz* bahisleri hariç hemen bütün usûl konularını ele alan bir telif olduğu görülmektedir.

Türkçe fıkıh usûlü eserlerinin ilk olarak ne zaman yazılmaya başladığını tespit kolay olmasa da bazı araştırmacılar hukuk alanında yaşanan değişim sürecinde Türkçe usûl eserleri literatürünün oluştuğunu iddia etmişlerdir: “Fıkıh usûlü, medreseye alternatif olarak kurulan bu kurumların [Mekteb-i Hukûk gibi] müfredatında yer aldı. Mânastırlı İsmail Hakkı, Ali Haydar Efendi, Seyyid Bey gibi dönemlerinin önemli hukukçularından sayılan, kanunlaştırma

---

³ Recep Cici, *Osmanlı Dönemi İslâm Hukuku Çalışmaları - Kuruluştan Fatih Devrinin Sonuna Kadar* (Bursa: Arasta Yayınları, 2001), 340.

⁴ Ahmed Hamdi Şirvânî, *Türkçe Muhtasar Usûl-i Fıkıh* (İstanbul: Mihran Matbaası, 1301).

⁵ Bu konuda bk. Sadık Yazar, “Osmanlı Döneminde Fıkıh Sahasında Yapılmış Türkçe Tercüme”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 12/23 (2014), 56-58.

⁶ İsa b. Mahmud, *Hulâsatü'l-usûl* (İstanbul: Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Demirbaş No: 34 Nk 1331).

⁷ Kâtip Çelebi, “*Menâr*'ın üçüncü rûknünü divan katibi olan İsa b. Mahmûd Türkçe olarak şerh edip Sultân İbrahim'e hediye etti.” (*Keşfu'z-zûnûn*, 2/1826-27) demiş olsa da aslında kitabın girişinde üçüncü rûkûn değil, ikinci rûkûn ibaresi geçmektedir. Bu bir istinsah yahut matbaa hatası olmalıdır.

⁸ Ferhat Koca, “*Menârü'l-envâr*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/119.

faaliyetlerinde ve çeşitli komisyonlarda yer alan, zaman zaman siyasi görevler de üstlenmiş olan kişiler bu dersi okuttular. Okutulan bu derslerin birçoğu da ya öğrenciler tarafından ya da hoca tarafından derlenerek kitap haline getirildi ve böylece, fıkıh usûlüne dair Türkçe yeni bir literatür oluşmaya başladı.”⁹

Gerek tercüme ve gerekse telif olsun Türkçe usûl eserlerinin yazılmasının hukuk alanındaki değişime hasredilmesi yukarıdaki tespitler ışığında pek isabetli görünmemektedir. Ancak hukuk alanındaki değişimin usûl yazımına farklı bir ivme kazandırdığı da sabittir. Osmanlı son devrinde Türkçe usûl-i fıkıh yazanlara baktığımızda şu isimler karşımıza çıkmaktadır:¹⁰

1. Ahmed Hamdi Şîrvânî (1831-1890), *Türkçe Muhtasar Usûl-i Fıkıh* (İstanbul: Mihran Matbaası, 1301, 133 s.): Mekteb-i Sultânî Hukuk Mektebi’nde fıkıh usûlü dersini okutmakla görevli A. Hamdi Şîrvânî, önce Hâdimî’nin *Mecâmiu’l-Hakâik*’ini takip etmiş, sonra bunu *Levâmiu’d-dekâik fî tercemeti Mecâmi’l-hakâik* adıyla Türkçe’ye tercüme etmiştir.¹¹ Ancak öğrencilere ağır gelmesi sebebiyle muamelattan çokça örnek veren veciz eseri *Türkçe Muhtasar Usûl-i Fıkıh*’ı telif etmiştir. Yukarıda ifade edildiği gibi kimileri bu eseri, Türkçe fıkıh usûlü telif türünün ilk örneği saymıştır. Bu eserde Hanefî usûlünden *Mecâmi’, Tavzîh, Mir’ât, Menâr, Fusûlü’l-bedâyi’, Usûl-i Pezdevî; Şâfiî usûlünden Cem’u’l-cevâmi* ‘ve Mâlikî usûlünden *Muhtasaru Telhîs* isimli kaynaklardan yararlanılmıştır. Kısa ve öz bir biçimde telif edilen eser; fıkıh usûlünün tanımı, edille-i erbaa, lafızlar, delillerin teâruzu, tercih ve hüküm bahislerini ihtiva etmektedir.¹²

2. Ali Haydar Efendi (1837-1903), *Usûl-i Fıkıh Dersleri* (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1326, 558 s). İstanbul Hukuk Mektebi’nde vermiş olduğu dersler talebesi Hacı Âdil Bey tarafından tespit edilmiş ve 1326’da Sırât-ı Müstakîm mecmûasının ilâvesi olarak neşredilmiştir. Dersini işlerken temel aldığı kaynaklar ise Molla Hüsrev’in *Mirkât*’ı ve şerhi *Mir’ât*’tır. Son nesil Osmanlı ulemâsından Büyük Ali Haydar Efendi, klasik Hanefî usûl kitaplarındaki üslûp

⁹ Sümeyye Onuk, “Son Dönem Fıkıh Usûlü Eserleri”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 12/24 (2014), 174-175.

¹⁰ Burada verilen eserler çoğunlukla bizzat bulup incelediklerimizden oluşmaktadır. Bulamadıklarımız ise tespit edildikleri kaynağa atıfla verilmiştir.

¹¹ Eser latinize edilerek basılmıştır: Ahmed Hamdi Şîrvânî, *Levâmi u’d-Dekâik fî Tercemeti Mecâmi’i’l-Hakâik*, Haz. Hüseyin Örs-Seher Erdem Örs (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017).

¹² Onuk, “Son Dönem Fıkıh Usûlü Eserleri”, 176.

ve muhtevayı Türkçe'ye aktarmadaki başarısıyla öne çıkmıştır.¹³

3. Mânastırlı İsmail Hakkı'nın (1846-1912), *Usûl-i Fıkıh* isimli eseri, Hüseyin Bey Matbaası tarafından İstanbul'da, 1328 yılında, 140 sayfa olarak basılmıştır. "*Hüsün ve kubuh meselesiyle başlayan eser, dörtlü taksimatiyle lafızlar bahsini (vaz'olunduğu mâna bakımından lafızlar, mânaya delaletinin açıklığı ve kapallığı açısından lafızlar, kullanıldığı mâna açısından lafızlar, ibarenin delâleti bakımından lafızlar) ve onların alt başlıklarını ihtiva etmektedir. 'Mesele' veya 'metin' başlığıyla verilen genel bilgiden sonra 'takrir' yapılmakta ve yeri geldikçe de bazı kurallar 'tenbih' edilmektedir. Zaman zaman konuyla ilgili olarak furû-ı fıkıhtan soru ve cevaplara yer verilmekte ve böylece teorik bilginin pratikteki uzantısı gösterilmektedir.*"¹⁴

4. Mahmud Es'ad Seydişehrî (1856-1918); fıkıh usûlü ile ilgili iki eseri vardır: *Usûl-i Fıkıh* ve *Telhîs-i Usûl-i Fıkıh*. Birincisi kısmen daha geniştir fakat usûl konularının tamamı işlenmemiştir. Esasen bu, birkaç ciltten oluşması planlanan eserin birinci cildini oluşturmaktadır. İkincisi ise adından da anlaşılacağı üzere özet bir şekilde temel bütün konuları ele almış olup çok sistemli bir eserdir. Seydişehrî, anılan kitabında meseleleri numaralandırarak işlemiştir. Mantık ağırlıklı ve *Mecelle'*den ve yeni örneklerle yer vererek işlediği konular, bu alanda çalışanların meseleleri kolayca anlayabilmelerini sağlamaktadır.¹⁵ Son zamanlarda hem sadeleştirme hem de Osmanlıca metin ile karşılıklı olarak yayınlanmıştır.¹⁶

5. Seyyid Bey'in (1873-1925) iki eseri vardır. 1. *Usûl-i Fıkıh Dersleri*: Büyük çoğunluğu Dârülfünûndaki ders notlarından derlenmiştir. 1328 ve 1330 yıllarında iki ayrı cilt olarak yayımlanmıştır. Birbirinin devamı niteliğindeki bu iki cilt, fıkıh usûlü konularının tamamını ihtiva etmemektedir. 2. *Usûl-i Fıkıh Medhal*: Üç kısmı havidir. Birinci kısımda fıkıh usûlünün ortaya çıkışı ve tarihi; ikinci kısımda fıkıh usûlünün mahiyeti, konusu ve gayesi; üçüncü kısımda hilâfet meselesi, ictihad ile taklit ele alınmıştır. Ardından Medhal'in devamı niteliğindeki "*Usûl-i Fıkıh Dersleri Mebâhisinden İrâde, Kazâ ve Kader*" isimli eseri yazmıştır.¹⁷

6. İzmirlî İsmail Hakkı (1869-1946), *Usûl-i Fıkıh Dersleri*. Verdiği derslerden

---

¹³ Onuk, "Son Dönem Fıkıh Usûlü Eserleri", 177; A. Cüneyd Köksal – İbrahim Kâfi Dönmez, "Usûl-i Fıkıh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/210.

¹⁴ Onuk, "Son Dönem Fıkıh Usûlü Eserleri", 178.

¹⁵ Hasan Özket, *XIX. Asır İslam Hukuk Usûlü Çalışmaları (1800-1923)* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003), 93.

¹⁶ Mahmud Es'ad bin Emin Seydişehrî, *Telhîs-i Usûl-i Fıkıh* (Konya: Hacıveysizade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2022).

¹⁷ Onuk, "Son Dönem Fıkıh Usûlü Eserleri", 180.

derlenen iki eserinin birincisinde (176 s.), hüsün ve kubuh meselesi işlenmiştir. İkincisinde ise fıkıh usûlünün diğer ilimler arasındaki yeri, fıkıhın tedvini, şer'î hükümlerin kaynakları, mesâlik-i fukaha, fukahanın ihtilafı ve ihtilaf sebepleri hakkında bilgi verilmiş ve sahabî, tâbiîn ve tebe-i tâbiînin tarifleri yapılarak onların fakih olanları anlatılmıştır. Ayrıca İzmirli İsmail Hakkî'nin usûlle ilgili *İlm-i Hilâf* adlı eseri de önemlidir. Üç cüz olarak planlanan, ancak iki cüzü basılabilen eserin birinci cüzünde fıkıh usulü konularından hükümlerin istinbat edilme sureti, şer'î deliller, delillerin teâruzu ile ictihad-taklid meselelerindeki ihtilaflar incelenmiştir.¹⁸

7. Mustafa Mecdüddîn (Mübeyyiz), *Usûl-i Fıkıh* isimli eseri, 65 sayfa olup taş baskı olarak İstanbul'da, Mekteb-i Mülkiye-i Şahane Litoğrafya Destgahı'nda 1306 yılında basılmıştır. Eser, kapağında yazıldığı üzere "*Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne beşinci sınıf talebesine mahsus*" olarak yazılmıştır. Sadece elfaz bahisleri ele alınmıştır.

8. Mehmed Zihni Efendi (1846-1913), *Usûl-i Fıkıh*, İstanbul, Mekteb-i Mülkiye-i Şahane, Litoğrafya Destgahı, 1309 (1892), 116 s. Taş baskı; İstanbul, Mekteb-i Mülkiye-i Şahane Litoğrafya Destgahı, 1312/1313 (1895), 123 s. Taş baskı; İstanbul, Mekteb-i Mülkiye-i Şahane, Litoğrafya Destgahı, 1314 (1896), 130 s. Taş baskı.¹⁹ Belirtilen farklı baskılar her ne kadar kapak sayfalarında M. Zihni Efendi'ye izafe edilse de aralarındaki farklılıklar ve "mübeyyiz" isimlerinin değişik olması eseri bizzat yazmadığını göstermektedir. Dolayısıyla Zihni Efendi'ye nispet edilen bu usul eserlerinin, Mekteb-i Mülkiye'de usul-i fıkıh öğretmenliği yaparken öğrencilerine tutturduğu notlardan müteşekkil kitaplar olduğu söylenebilir. 1310 tarihli baskıda hâs, âmm, emir ve nehiy, emr-i mutlak ve emr-i mukayyed, eda ve kaza, nehiy, müteakillât, müteallikât-ı nusus, vücuh-ı faside konuları bulunmakta; 1312/1313 tarihli baskıda ise mahkum aleyh, avârız-ı ehliyyet, ictihad, emir, nehiy, eda ve kaza, emir çeşitleri, mutlak ve mukayyed işlenmiştir. Dersler anlatılırken bazı konulara uygun Arapça şiirlerden de örnekler verilmiş; bazı meseleler ise şema çizilerek anlatılmıştır.²⁰

9. Abdulkadir Sadreddin (1349/1931), *ez-Zerîa ila ilmi'ş-Şerîa*, İstanbul, Mahmud Bey Matbaası, 1311/1893, 146 s. Konuları tablolar halinde işleme bakımından alanında tek sayılabilecek bu eserin baş tarafında temel usûl istilahlarına yer verilmiş, sonunda ise fukahanın ihtilaf sebepleri gibi hususlara

¹⁸ Onuk, "Son Dönem Fıkıh Usûlü Eserleri", 182.

¹⁹ Ali İpek - Güller Nuhoğlu, "Eski Harflerle Basılmış Türkçe Tecvid, Usul-i Fıkıh ve Kıraat Eserleri," *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/4 (2015), 154.

²⁰ Hamza Ermiş, *Mehmed Zihni Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Arap Dili ve Belagatindeki Yeri* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004), 91-92.

değnilmiştir.²¹

10. Cemaleddin, *Muhtasar Usûl-i Fıkıh*, Selânik, 1327 (1911), 81 s., Taş baskı.²²

11. Hacı Reşid Paşa'nın (1918) *Mecelle şerhi* olarak yazdığı *Rûhu'l-Mecelle* (1326-1328)'deki 30 (1/30-60) sayfalık *Usûl-i Fıkıh* bölümü gerek özlü oluşu gerekse tasnifi ve bazı konuları Avrupa hukukuyla mukayesesi bakımından önemlidir.

12. Abdullah Safi Efendi, *Usûl-i Fıkıh*, İstanbul, 1325/1327 (1909), 136 s. Taş baskı. İlk sayfasında "IV. Sınıfa Mahsus" ibaresi yazılmış, hangi okul için yazıldığı belirtilmemiştir. Kapağında *Metn-i Veciz* alt başlığını taşıyan kitap, hüsün ve kubuh bahsiyle başlamaktadır. Konular önce *metin* yazılarak kısaca ifade edilmekte ve *takrîr* başlığıyla izah edilmektedir.

13. Mustafa Asım Nasuhizade, *Usûl-i Fıkıh*, İstanbul 1329 (1910), cüz: 1. 80 s. Taş baskı. Kapakta "Darü'l-Fünun İlâhiyat Şubesi Derslerinden" ibaresi yanında müellif olarak belirttiğimiz zatın adı dersin "muallimi" olarak belirtilmiştir. Bu da kitabın talebesi tarafından derslerde tutulan notlardan oluştuğunu düşündürmektedir. Yine kapağında "ikinci sınıfa mahsus" ibaresi vardır. Emir bahsiyle başlamakta ve *teklif* konusuyla bitmektedir. Yer yer *metin* verilerek, *izah* başlığıyla açıklamalar yapılmış, kimi zaman da soru-cevap usulü takip edilmiştir.

14. Mustafa Hazım, *Usûl-i Fıkıh*, Selânik, 1325/1326 (1909), 300 s. Taş baskı.²³

15. Mustafa Şevket Efendi (1878-1951), *Usûl-i Fıkıh*, Darü'l-Fünun Matbaası, 1336/1337 (1920/1921), 100 s. Taş baskı, Darü'l-Fünun-i Osmanî Talebe-i Hukuk Cemiyeti Neşriyatından. Kitabın kapak sayfasında "*Müderriş muhterem Hâce Şevket Efendi hazretlerinin Hukuk Medresesi üçüncü sınıfındaki takrîr-i âlîleridir.*" kaydı düşülmüştür. Müellif kitaba usûl-i fıkıhın tarifi ile başlamış, ilk sayfalarda konuları *metin-izâh* sıralamasıyla işlemiştir. Elfâz bahislerden özellikle hâss, emir ve nehiy konularına yoğunlaşmış, sona doğru ise mutlak, mukayyet ve 'âmm lafızları ele almıştır.

16. Hüseyin Refik Kırış, (1868-1945), *Usûl-i Fıkıh*. Yazma eserler arasında tespit ettiğimiz kitap yaklaşık 23 varaktır. (Milli Kütüphane-Ankara, Demirbaş No: 06 Mil Yz A 6500). Yazar aslî deliller hakkında kısa bilgiler verdikten sonra, lafız bahislerine geçmiştir. Bundan sonra kısa Arapça ibareler kaydedip bunları açıklayarak konuları işlemiş, *vucûh-i isti'mâl*'den (lafzın mânada kullanımı)

---

²¹ Eser yüksek lisans tezi olarak hazırlanmış olmakla beraber ciddi okuma hatalarıyla malüldür. Bk. Ölkü Nur Şahin Erginbaş, *Abdülkâdir Sadreddîn'in ez-Zer'â ilâ 'İlmi's-Şerî'a Adlı Eseri ve Tahlili*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

²² İpek - Nuhoğlu, "Eski Harflerle Basılmış Türkçe Tecvid, Usul-i Fıkıh ve Kiraat Eserleri", 153.

²³ İpek - Nuhoğlu, "Eski Harflerle Basılmış Türkçe Tecvid, Usul-i Fıkıh ve Kiraat Eserleri", 154.

meceza konusuyla bitmiştir.

17. Musa Kazım, *Usul-i Fıkıh Dersleri Notları*, İstanbul, 1911, 15 s. İlahiyat şubesi ikinci sınıfta okutulan Usûl-i Fıkıh ders notlarından teşekkül ettiği belirtilen çalışma, dersin hocası Şeyhulislam Musa Kazım'a nispet edilmektedir. Bir formalık not halindeki eser, okutulduğu sınıfın müfredatı icabı olsa gerek, hüsün ve kubuhtan başlar hakikat, meceza, sarih ve kinayeyi işleyerek son bulur.²⁴

Bahsedilen usul kitapları yanında Osmanlı son döneminde fıkıh usûlüne ait bahisleri işleyen pek çok makale ve risale de yazılmıştır. Bunların önemli bir kısmı yukarıda isimleri verilen müelliflere ait olup gündemdeki usul mevzuları ele alınmış, tartışmalar yapılmış, cevaplar verilmiştir. Diğer taraftan İslam mecmûası yazarlarından olup konu ile ilgili ortaya koyduğu fikirler nedeniyle Sebilürreşad yazarları tarafından tenkitlere maruz kalan Ziya Gökalp, 1914 yılında İctimaî Usûl-i Fıkıh'ın oluşturulması gerektiği yönünde iddiada bulunmuştur. O, fıkıhın bir yönüyle vahye, diğer yönüyle de ictimaiyata dayandığı gerekçesiyle İslam şeriatının hem ilahi hem de ictimai olduğunu savunmuştur.²⁵ Günümüz tarihselciliğinin öncülerinden sayılabilecek bu yaklaşımı o dönemde destekleyen Halim Sabit ve Mustafa Şerif'in makaleleri yanında, karşı çıkan ve bunun bilgisiz bir tercih olduğunu vurgulayan İzmirli İsmail Hakkı da pek çok makale yazmıştır. Kimi araştırmacılar bu makaleleri, ilim adamlarının arayış içerisinde olduğunu göstermesi açısından önemli bulmuşlardır.²⁶

Türkçe telif usûl eserlerin yanında tercüme usûl kitapları da vardır. Hatta tercümelerin daha erken dönemde yazılmaya başladığı görülmektedir. Bunlar arasında Ebû'l-Berekât en-Neseffî'nin (ö. 710/1310) *Menâru'l-Envâr* adlı eserinin öne çıktığı görülmektedir. Tespit edilen tercüme eserleri şunlardır:

1. (Mütercim ve Şârihi Belirsiz), *Şerhü'l-Menâr*,²⁷
2. Mehmed Emin Konevî, *Muhtasar Menar Tercümesi* (İstanbul 1298, 1300).²⁸
3. Hekimbaşızâde Mehmed Sâdık, *Tercüme-i Menâr* (Süleymaniye Ktp., Hacı

---

²⁴ Eserden sadece Özet'in çalışmasında bahsedilmiştir. Bk. Özet, *XIX. Asır İslam Hukuk Usûlü Çalışmaları*, 107.

²⁵ Ziya Gökalp, *Makaleler VIII*, haz. Ferit Ragıp Tuncor (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981), 21-24.

²⁶ Özet, *XIX. Asır İslam Hukuk Usûlü Çalışmaları*, 107-109.

²⁷ Yazar, "Osmanlı Döneminde Fıkıh Sahasında Yapılmış Türkçe Tercüme", 56.

²⁸ Koca, "Menâru'l-envâr", 29/119.

Mahmud Efendi, nr. 807; Fâtih, nr. 1425; İbrâhim Efendi, nr. 880).²⁹

4. Ömer el-Halvetî Manisavî, *Menâr'ın Manzum Tercümesi* (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 784).³⁰

5. Seyyid Mustafâ, *Enfesü'n-Nefâ'is* (Tercüme-i Şerh-i Menâr-ı İbn Melek).³¹

6. (Şârihi Belirsiz), *Şerh-i Menâr*.³²

Bir de *Menâr'ın* Kasım b. Kutlubuğa (ö. 879/1474) tarafından yapılan muhtasarı da tercüme edilmiş ve tabedilmiştir: *Usûl-i Fıkıhdan Muhtasar Menar Tercümesi*, Çev. Mehmed Emin Hafız, İstanbul, Babîâli Caddesinde 7 numaralı Matbaa, 1298 (1881), 154 s. Niçin tercüme edilip basıldığına dair bilgi kapağında şöyle ifade edilmiştir: “Daru’s-Şafaka’nın yedinci senesinde tedris olunmak üzere Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye tarafından intihab ve kabul olunmuştur.” Önce Arapça ibareler yazılmış ve bunlar tercüme edilerek açıklanmıştır.

Aynı şekilde Molla Hüsrev’in *Mirkât’ı* da tercüme edilmiştir: *Tercüme-i Mirkat*, (*Teshilu Mirkati'l-Vusûl ilâ 'İlmi'l-Usûl*), Molla Hüsrev Muhammed b. Feramürz, Çev. Osman b. Mustafa el-Celibolî, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1288 (1871), 322 s.

Bunların haricinde *Terceme-i İlm-i Usûli'l-Fıkıh* adıyla, yazar ve mütercimi belli olmayan bir eser daha tespit etmiş bulunmaktayız. (Balıkesir İl Halk Kütüphanesi, Demirbaş No: 10 Hk 1276, 26 vr.)

Osmanlı Devleti zamanında yazılmış bulunan fıkıh usûlü eserlerine takip ettikleri metodlar açısından bakıldığında, fukaha mesleği ve memzuc mesleğin esas alındığı görülmektedir. Diğer taraftan özellikle Osmanlı’nın son zamanlarında yazılanlarda çok az da olsa devrin sorunları ile ilgili işaret ve örneklere rastlamak mümkündür. Usul meselelerine en çok örnek verilen kaynak ise *Mecelle’dir*. Gerek *Mecelle’nin* girişindeki külli kaideler ve gerekse diğer bölümlerden alınan örnekler, söz konusu kitapların bir kısmında önemli bir yer işgal etmektedir.³³

Cumhuriyet dönemine gelince; esasen bu devrin başlarında ilk usûl çalışması sayılabilecek denemeler mevcuttur. Sami Erdem’in ifadeleriyle; “*Bir süre Darülfünun’da Usul-i fıkıh müderrisi olarak çalışmış olan Hüseyin Naci’nin yeni bir usul-i fıkıh tanımlama iddiasını yansıtan iki metni bulunmaktadır.*

---

²⁹ Koca, “*Menâru'l-envâr*”, 29/119.

³⁰ Koca, “*Menâru'l-envâr*”, 29/119.

³¹ Yazar, “Osmanlı Döneminde Fıkıh Sahasında Yapılmış Türkçe Tercüme”, 57.

³² Yazar, “Osmanlı Döneminde Fıkıh Sahasında Yapılmış Türkçe Tercüme”, 58.

³³ Özket, *XIX. Asır İslam Hukuk Usûlü Çalışmaları*, 91, 93.

Bunlardan birisi Darülfünun Hukuk Fakültesinde okuttuğu usul-i fıkıh derslerine ait ders notlarından oluşmaktadır. İkinci metin ise bu ders kitapçığıyla yaklaşık aynı zaman diliminde bir makale formatında kaleme alınarak 'Usul-i Fıkıh Nasıl Tedris Edilmeli?' başlığıyla neşredilmiştir. Bu iki metinden Usul-i Fıkıh ders notları 1340-1341 (1924-1925), makalenin neşredildiği mecmûa ise Mayıs 1341 (1925) tarihini taşımaktadır. Metinde üç temel konu ele alınır. İlk olarak Usul-i fıkıh dersinin hukuk fakültesi müfredatından çıkarılması girişimlerine karşı bu ilim dalının güncel hukuku anlamak ve yorumlamak için önemli bir araç oluşuna vurgu yapılır. Bu sebeple Hüseyin Naci eski ve eksik yönlerinin gözden geçirilmesi durumunda usul-i fıkıh verilerinden yararlanılabileceğini tartışır. İkinci olarak usul-i fıkıh karşısındaki mevcut tarihsel yaklaşımları ikiye ayırarak tasnif eder. Ders notlarının üçüncü eksenini, dersin esas konusu olan geleneksel tasnifteki fıkıh usulü konuları oluşturmakla beraber eserde, bu konuların çok küçük bir kısmını oluşturan "hüküm" bahsinin bazı sınırlı meseleleri ele alınabilmiştir."³⁴

Fıkıh usulüne biraz farklı bir fonksiyon yüklemeye denemesi sayılan bu çalışmalardan sonra bu ilmi aslî hüviyeti ile ele alan ilk girişimin Ömer Nasuhi Bilmen tarafından yapıldığı görülmektedir. Onun usûl eseri, *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istîlâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*'nun birinci cildinin bir bölümünü teşkil etmektedir.³⁵ Eser ilk defa İstanbul Hukuk Fakültesi tarafından 1949'da altı cilt olarak basılmıştır. Birinci ciltte usûl-i fıkıh, kavâid-i fıkhiyye ve tabakât-ı fukahâ bölümleri bulunmaktadır.³⁶ Merhum Bilmen, yine usûl-i fıkıhın sorulu-cevaplı bir özetini *Dînî Bilgiler – Sualli-Cevaplı* adlı eserinde vermiştir. Bu eser, Diyanet İşleri Başkanlığı'nda çeşitli görevler için yapılan imtihanlara girecek kimseler için hazırlanmış, usûl-i fıkıh yanında tefsir, hadis, kelâm, vakıf, ferâiz ve siyer konularını ele almıştır.³⁷

Bilmen'den sonra ilginç bir çalışma daha yapılmıştır. Çalışmanın sahibi Ali Himmet Berkî'dir. E. Said Kaya'nın belirttiği gibi, "*Berki'nin 1948'de yayınladığı Hukuk Mantiği ve Tefsir eseri, fıkıh usulündeki elfaz bahislerinin kavram ve sistematiğinin modern Türk medenî hukukuna tatbik teşebbüsü olarak nitelenebilir. Resmî bir kurumun yayınlamaya talip olmadığı kitap, lâik bir fıkıh*

³⁴ Sami Erdem, "Hüseyin Naci'nin Darülfünun Hukuk Fakültesindeki Son Fıkıh Usulü Ders Takrirleri (1924-1925)", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, 27 (Bahar 2019), 35-91.

³⁵ *Hukûk-ı İslâmiyye Kamusu*'nun Usûl-i Fıkıh bölümü müstakil olarak sadeleştirilip basılmıştır: Ömer Nasuhi Bilmen, *Usûl-i Fıkıh*, sad. Şevket Topal, Seyit Badır, İlyas Yıldırım (İstanbul: Nizamiye Akademi, 2021).

³⁶ Onuk, "Son Dönem Fıkıh Usulü Eserleri", 186.

³⁷ Kitabın daha sonra birçok baskısı yapılmış ve sadeleştirilerek de yayınlanmıştır. Sadeleştirilmesi için bk. Ömer Nasuhi Bilmen, *Sorulu Cevaplı Dinî Bilgiler*, sad. Bilal Aksoy (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2015).

*usulü inşa etme teşebbüsü olarak değil, eğitim hayatı boyunca fıkıh usulü görmemiş yeni hukukçu neslin hukuk metinlerini anlama noktasında nasıl bocaladığına şahit olmuş eski bir Mekteb-i Kudat mezunu ve tecrübeli bir hâkim tarafından getirilen çözüm teklifi olarak yorumlanmalıdır.*³⁸

Tercüme eser olarak zikredilmesi gereken bir çalışma daha vardır. Bu önemli kitap; Osmanlı döneminde yetişmiş bir Hıristiyan ilim ve devlet adamı olan Sava Paşa'ya aittir. Baha Arıkan tarafından Fransızca'dan tercüme edilip *İslâm Hukuku Nazariyatı Hakkında Bir Etüd* başlığıyla Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları arasında neşredilmiştir (I-II, Ankara 1955-1956). Bu eserin ikinci cildi usul bahislerini ihtiva etmektedir.

Usûl yazımında eski "usul"ü takipte Bilmen'den sonra Ahmed Davudoğlu gelmektedir. Ancak gerek kendisinden gerekse dönemin fıkıh literatüründen bahseden araştırmalarda bu eserine yer verilmemiştir.³⁹ Görebildiğimiz kadarıyla sadece bir çalışmada bu kitabın varlığından *"bazı çağdaş araştırmacılar onun Usûl-ü Fıkıh Dersleri ismiyle ders notlarını ihtiva eden bir kitaptan bahsederler."*⁴⁰ şeklinde söz edilmiştir.

Söz konusu ders notlarının yanında, *Selamet Yolları* adlı telif-tercüme eserinin giriş kısmında fıkıh usûlünü çok muhtasar bir surette vermiştir. *"Bazı Usûl-i Fıkıh İstılahlarının Kısaca İzahı"* başlığı altında verdiği malumat *Usûl-i Fıkıh Dersleri'*nin bir özeti niteliğindedir. Fakat buradaki konuların tasnifinde *Usûl-i Fıkıh Dersleri'*ndeki tasnifine nispetle bazı farklılıklar bulunmaktadır.⁴¹

---

³⁸ Eyyüp Said Kaya, "Türkiye Cumhuriyeti'nde Fıkıh Literatürü: Bir Hâsıla", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 12/24 (2014), 43.

³⁹ Mesela bk. H. Mehmet Günay, "Ahmed Davudoğlu'nun Fıkıh Çalışmaları", *İslâm Âlimi Ahmed Davudoğlu Uluslararası Sempozyumu*, ed. Muhammet Abay (İstanbul: Ümraniye Belediyesi Kültür Yayınları, 2016), 79-90; Kaya, "Türkiye Cumhuriyeti'nde Fıkıh Literatürü: Bir Hasıla", 9-126.

⁴⁰ Mahmut Samar, "Ahmed Davudoğlu'nun (1912-1983) Fıkıh Literatürüne Katkıları", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 46 (2018), 170. Bunun yanında Cevat Akşit, A. Davudoğlu'ndan bahsederken "Hocanın fıkıh usulü notları bende var, notları Türkçe hazırlanmış, kaideleri Arapça yazmıştır." demiştir. Bk. Dursun Ali Türkmen, "Nüvvab'da Arapça Eğitimi ve Ahmed Davudoğlu'nun Arapça Hocalığı", *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi = Journal of the Near East University Islamic Research Center*, 2/2, (2016), 47. Ancak acaba bu notlar bizim elimizdeki daktilo edilen şekli midir yoksa el yazısıyla mı yazılmıştır, bilemiyoruz. Zira teksir yoluyla çoğaltılan nüshalarda kaideler değil, ayet ve hadisler Arapça yazılmıştır.

⁴¹ Ahmed Davudoğlu, *Buluşu'l-Meram Tercümesi ve Şerhi- Selamet Yolları* (İstanbul: Fazilet Neşriyat, 2017), 1/24-31.

2. Davudoğlu'nun Hayatı ve Eserleri

2.1. Hayatı

Merhum Ahmed Davudoğlu'nun (1912-1983) gerek hayatı gerekse fıkıhçılığıyla ilgili yeterince çalışma bulunduğu için hayatına dair kısa malumat vermekle yetinilecektir.

Davudoğlu; Bulgaristan'ın Deliorman bölgesindeki şumnu vilayetine bağlı Kalaycıköy'de doğmuştur. Babası Hasan, dedesi Davud Ağa'dır. Sıbyan mektebi ve rüşdiyeden sonra 1936'da şumnu'da Medresetü'n-Nüvvâb'dan mezun olmuş, Mısır'da beş yıl kalarak Câmîatü'l-Ezher Külliyyetü'ş-Şerîa'yı bitirip 1942'de vatanına dönmüştür. Medresetü'n-Nüvvâb'a önce muallim, sonra müdür olarak atanmıştır. Bu görevleri sırasında şumnu komünist idaresinin baskılarına ve anarşist öğrencilerin eylemlerine karşı mücadele vermiş; Bulgaristan, komünizm idaresine geçtiğinde 1945 yılında tutuklanıp altı ay haptisten sonra devam eden tazyikler üzerine 31 Aralık 1949'da hanımı ve iki kızı ile birlikte Türkiye'ye göç etmiştir. Farklı illerde imamlık, vaizlik, müftülük, kütüphane memurluğu yapmış ve 1959 yılında öğretime başlayan İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü'nün öğretim kadrosu içinde yer almış, Enstitüsü müdürlüğu görevi de ifa etmiştir. 22 Mart 1968'de 163. maddeden bir yıl ağır hapse ve dört ay mecburi ikamete mahkûm olmuş, memuriyetten ihraç edilmiştir. Bunun üzerine 1971 yılında emekliliğe ayrılarak ilmî çalışmalarını evinde sürdürmüştür. 7 Nisan 1983'de vefat etmiştir. Eyüp Sultan Kabristanı'nda medfundur.⁴²

2.2. Eserleri

1. *Selâmet Yolları* (I-IV, İstanbul: Fazilet Neşriyat, 2017), 2. *Sahih-i Müslim Tercemesi ve şerhi* (I-XI, İstanbul: 1973-1980). 3. *Kur'ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâli* (İstanbul: 1988). 4. *Tibyân Tefsiri* (yayına hazırlama, I-IV, İstanbul 1980-1981). 5. *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr* (I-XVIII, İstanbul: 1982-1988). İbn Âbidîn'in *Reddü'l-muhtâr*'ının tercümesidir. Davudoğlu ilk on cildini hazırlamış, sonrasını Mehmet Savaş ve Mazhar Taşkesenlioğlu tercüme etmiştir. 6. *Mülteka Tercemesi* (I-II, İstanbul: 1980-1983). 7. *Dini Tamir Davasında Din Tahripçileri* (İstanbul: 1974, 1978, 1980). 8. *Ölüm Daha*

⁴² Mahmut Samar, "Ahmed Davudoğlu'nun (1912-1983) Fıkıh Literatürüne Katkıları", 165-166; Nihat Engin, "Ahmed Davudoğlu", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/52-53; Ahmed, "Deliormanlı İslâm Âlimi Ahmed Davudoğlu'nun Hayatı ve şahsiyeti", 41-50.

Güzeldi (İstanbul 1970, 1979). 9. *Müsned-i Ebubekri's-Sıddık (Hadis-i Şerifler)*. 10. Mehmed Zihni Efendi'nin *Ni'met-i İslâm* adlı eserinin sadeleştirmesi; basılmamıştır. Bu eserlere ilaveten ilmi ve popüler pek çok yayın organlarında onlarca makalesi ve farklı eserlere yazmış olduğu takdim ve takrizler de bulunmaktadır.⁴³

3. Davudoğlu'nun Usûl-i Fıkıh Dersleri

3.1. Nüshaları

Usûl-i Fıkıh Dersleri adlı esere ait iki nüsha araştırmaya esas alınacaktır. Birincisi Gümüşhane Üniversitesi Aysin-Rafet Ataç Merkez Kütüphanesi Aysin-Rafet Ataç Salonu 0085642 demirbaş nolu ve yer olarak 297.5/SOF 1960-1961 şeklinde kayıtlı nüshadır. Nüsha; eser adı olarak "Tefsir dersleri: usûl-i fıkıh dersleri" şeklinde kayıt yapılmış, "Yazar: Sofuoğlu, Mehmet; Sorumlular: Ahmet Davudoğlu" olarak girilmiştir. Hâlbuki tek mücellet içerisinde iki eser bulunduğu halde kayıt bu şekilde yapılmıştır. Nitekim eserin kapak sayfasında el yazısıyla şu bilgilere yer verilmiştir:

"Bu cilt içerisinde; Mehmet Sofuoğlu'nun Tefsir Dersleri II, Ahmet Davudoğlu'nun Usûl-i fıkıh Dersleri vardır. Bu teksirleri okulun makinesinde Selçuk Eraydın yapardı."

Anlaşılaçağı üzere eser, daktiloda yazılarak teksir yoluyla çoğaltılmıştır. Arapça ibarelerin ise el yazısıyla yazıldığı görölmektedir. Sayfaları saman kâğıdından müteşekkil olup ansiklopedik boydadır. Kapak kısmı ile içindekilerin yer aldığı bölüm hariç 163 sayfadan müteşekkildir.

Kitabın kapak sayfasında alt alta ve biraz da boşluk bırakılarak sırasıyla şunlar yazılıdır: İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü - 4. Sınıf - USÛL-Ü FIKIH DERSLERİ - Derleyen: AHMET DAVUDOĞLU - Ocak – 1963

İstifade edilen diğer nüsha İSAM kütüphanesinde, 297.501 USU.F numarada kayıtlıdır. Bu nüsha önceki ile aynı olup diğerine nispetle çoğu sayfaları daha okunaklıdır.⁴⁴

---

⁴³ Engin, "Ahmed Davudoğlu", 9/52-53; Ahmed, "Deliormanlı İslâm Âlimi Ahmed Davudoğlu'nun Hayatı ve Şahsiyeti", 46.

⁴⁴ Diğer bir nüshanın da Bitlis Güroymak İlçe Halk Kütüphanesi [297 DAV]'nde kayıtlı olduğu görölmektedir. Eser ders kitabı olarak hazırlandığı için büyük ihtimalle o dönemde İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'nde talebelik yapan pek çok kişinin hususi kütüphanesinde mevcut olmalıdır.

3.2. Muhtevası

Kitabın hemen girişinde de belirtildiği üzere, “Bu kitap bir mukaddime, iki maksat ve bir hâtimeden ibarettir.” Bu tertip, esasen Molla Hüsrev’in (öl.885/1480) *Mirkât* ve şerhi *Mir’ât*’ındaki ile aynıdır.

“Mukaddime, usûl ilminin tarifi, mevzuu ve gayesi beyanındadır.”

Birinci maksat, şer’î deliller beyanında olup müellifin ifadesi şöyledir:

“Şer’î deliller dört rükün üzerine tertip olunmuştur. Kitap, Sünnet, icmâ-ı ümmet, kıyâs-ı fukaha. Bu dört delilden başka; geçmiş şeriatler, örf ve teâmül, istishâb, taharrî, zâhir ve ezhar ile amel, ihtiyatla amel... gibi birtakım deliller daha varsa da bunlar yukarıda saydığımız dört delilden birine katılırlar. Meselâ, geçmiş şeriatler Kitab veya Sünnete, örf ve teâmül icmâ-ı ümmete mülhaktırlar.”

Birinci rükünde Kitab’ın tarifi ve izahını zikreder. Tanımdaki kayıtların ne ifade ettiğine ve neleri tanım dışı bıraktığına temas eder. Kitab’ın kendine mahsus ve Sünnet ile aralarında müşterek bahislerinin varlığını belirtir, Kitab’ın hususi bahislerini anlatır. Tevatürle menkul oluşuna değinerek “menkûlün Kur’ân olması için tevâtür şarttır. Ancak bazı ulema tevâtürün alelîtlak şart olduğuna, bazıları da hey’ette şart değil lafzın cevherinde şart olduğuna kâil oldular.” ifadelerini kullanır. Ardından *cevher ve heyeti* kısaca açıklar. Pek çok usûl kitabında bahsedilmeyen *Besmele Hakkındaki İhtilafı* anlatır. “Şâfiiler besmele her sûrenin ilk ayetidir derler. Mâlikîler ise sûre başlarındaki besmelelerin Kur’ân’dan olmadığına, zira bunlar tevâtüren nakledilmemiş bulunduğuna kaidirler.” dedikten sonra şöyle devam eder:

“Kur’ân’dan olduğu tevâtüren bilinmeyen bir şeyi Kur’ân’dan saymak ve keza bir Kur’ân ayetini Kur’ân’dan değildir, demek küfür sebeplerinden ise de besmele hakkında her iki tarafın şüphesi ve bir taraf diğeri nezdinde müevvil sayılacağına binaen Şâfiyye ile Mâlikîyye birbirlerini ikfâr edemezler.”⁴⁵

Yine Molla Hüsrev’in *Mirkât*’ındaki sistematiğe uygun olarak Kitap ile Sünnet Arasında Müşterek Bahisler’e geçer. Bunlar,

“Mânaya delâlet eden nazmın şer’î hükümlerin bilinmesine ait haller sebebiyle söz konusu olan kısımlar:

Birinci taksim: Lafzın mânaya vaz’ı itibariyledir. Bu da dört kısımdır: Hâss, ‘âmm, müşterek, müevvel.

⁴⁵ Davudoğlu, *Usûl-ü Fıkıh Dersleri* (İstanbul: İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü, 1963), 6. Bundan sonra esere yapılacak atıflar teksir nüshaya aittir. Bu atıflar, dipnotları çoğaltmamak için çoğunlukla metinde ve parantez içerisinde zikredilecektir.

İkinci taksim: Lafzın mânâ üzerine açık veya kapalı delâlet etmesi itibariyledir. Kapalı delâleti itibariyle dört kısımdır: Hafî, müşkil, mücmel, müteşâbih. Açıklık itibariyle de dört kısımdır: Zâhir, nass, müfesser, muhkem.

Üçüncü taksim: Lafzın mânâda kullanılması itibariyledir. Bu da dört kısımdır: Hakikat, mecaz, sarîh, kinâye.

Dördüncü taksim: Lafız ile mânaya vukuf itibariyledir. Ve yine dört kısımdır: Dâl bil-ibâre, dâl bil-işâre, dâl bil-delâle, dâl bil-iktiza. Bu kısımların hepsine şâmil olmak üzere dört şey daha vardır: Mezkûr kısımların me'hazlarını [işimlerin verilme sebeplerini], şer'î hakikatleri ile istilâhî tariflerini, teâruz halinde takdim ve tercih ve hükümlerini bilmektir."⁴⁶ Molla Hüsrev teâruz ve tercih için ayrıca bir bahis açmışken⁴⁷ Davudoğlu adı geçen kısımlarla ilgili teâruz ve tercih meselelerini konuların içerisinde ele almıştır.

Birinci taksimde önce hâssî işler. Hâssin kısımları olarak emir ve nehiy, mutlak ve mukayyedi zikreder. Bundan sonra 'âmm lafza geçer. 'Âmm lafızlardan sonra müşterek lafzı, ardından müevveli ele alır ve lafzın birinci taksimi bitmiş olur. (6-45) Ancak parantez içerisinde "Bazı usûlcüler müevvelin yerine cem-î münekkeri almışlardır." diyerek kasaca cem-î münekkeri anlatır. (45-46)

İkinci taksim, lafzın mânaya delâleti itibariyle olup "vuzûh itibariyle dört, hafâ itibariyle de dört kısma ayrılmak suretiyle mecmûu sekiz kısımdır. Vuzûh itibariyle lafız dört kısımdır. 1. Zâhir, 2. Nass 3. Müfesser, 4. Muhkem." (46-50)

Hafâ itibariyle de lafzı dört kısım olarak ele alır: 1. Hafî, 2. Müşkil, 3. Mücmel, 4. Müteşâbih. (50-55)

"Üçüncü taksim lafzın mânâda isti'mâli itibariyle olup dört kısımdır: 1. Hakikat, 2. Mecâz, 3. Sarîh, 4. Kinâye." (55-63)

"Dördüncü taksim; lafızla mânaya vukuf itibariyle dört kısımdır: 1- Dâl bi'l-ibâre 2- Dâl bi'l-işâre, 3- Dâl bi'd-delâle, 4- Dâl bi'l-iktizâ." (63-73)

Ardından da fâsid istidlâl yollarından bahseder. (73-75) Sonra Kitap ile Sünnet arasındaki müşterek bahislerden *Beyan*'la ilgili meseleleri işler: Beyan-ı takrir, beyan-ı tefsir, beyan-ı tağyir, beyan-ı tebdil, beyan-ı zaruret. (75-81)

Sonra ikinci rükün olan Sünnet'e geçer. Burada haberin üç kısmı (mütevâtir, meşhûr, âhâd), râvide aranan şartlar ve râvinin hali yani râvinin rivayet ettiği hadislerle maruf ve meşhur olması yahut olmaması ve maruf olanın da ya fakih ve müctehid olması veya olmaması ve ilgili meseleler; inkitâ', hadise ta'n,

⁴⁶ Davudoğlu, *Usûl-ü Fıkıh Dersleri*, 6-7.

⁴⁷ Bk. Molla Hüsrev, Mehmed b. Ferâmurz b. Ali, *Mir'âtü'l-usûl şerhu mirkâtî'l-vusûl* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1307/1890), 266.

*Mahallü'l-haber*⁴⁸ bahislerini işler. (82-97)

Sonra üçüncü rükün olan icmâ'a geçer. Verilen örnekler itibariyle kitabın en soyut kalan bahsi burası olmalıdır. *İcmâ'in rüknü, şartı ve hükmü* hakkındaki bilgilerle konuyu tamamlar. (98-102)

Dördüncü rükün kıyas beyanındadır: *Kıyasın rüknü ve hükmü, kıyasın esas şartları, nassların ta'fili*; kıyas-ı celi - kıyas-ı hafî. (102-117)

Şer'î delillerden sonra gelen "*İkinci maksat hükümler beyanındadır ve üç faslı hâvidir: 1- Hüküm, 2- Mahkûmun bih, 3- Mahkûmun aleyh.*" Günümüzdeki usûl eserlerinde terk edilen bir bahsi, hükmün mükellefin fiilinin vasfı ve sonucu olması bakımından kısımlarını işler. Sonra hükümle bağlantılı olan mahkûmun bih'i (*kendisine Şârî'in hitabı taalluk eden fiil*) işler. Mahkûmun bihin dört nevine değinir: 1- Sırf Allah hakları, 2- Sırf kul hakları, 3- Allah hakkının gâlip olduğu haklar, 4- Kul hakkının gâlip olduğu haklar. (118-142)

Sonra mahkûmun aleyhi (mükellef), bu bağlamda akli, ehliyet ile ehliyet ârızalarını işler. Semâvî avârizdan cünûn, uyku, bayılma, kölelik; mükteseb arızalardan sefeh, yolculuk gibi ârızaları ele almadığı gibi, bunun sebebinin de beyan etmez. (143-158)

Hâtîme kısmında ictihaddan bahsederek kitabı nihayetlendirir. İctihadın tanımını, şartı hükmü ve tecezzi kabul edip etmemesini anlatır. (159-163)

3.3. Kaynakları

Yukarıda belirtildiği üzere Davudoğlu konuların tertibinde Molla Hüsrev'in *Mirkâtü'l-vusûl* adlı eserini takip etmiştir. Ancak oradaki bütün konuları işlediği söylenemez. Meselâ, *Hurûfu'l-meânî* ele almadığı konulardandır. Ancak eserin hiçbir yerinde herhangi bir usûl kaynağından bahsetmemiştir. Sadece usûl sahibi üç kişiden bahsettiği görülmektedir. Bunların birincisi, Molla Hüsrev⁴⁹ ile *Haberin Mahalli* bahsinde görüşlerine yer verdiği Cessâs (öl.370/981)⁵⁰ ve *inkitâ* bahsi ile *Haberin Mahalli* konusunda adını verdiği Kerhîdir (öl.340/952).⁵¹ Ancak bunların görüşlerini kendi eserlerinden mi yoksa başka usûl kitaplarından mı naklettiği beyan edilmemiştir.

---

⁴⁸ Konuya dair bir araştırma için bk. Yavuz Gönan – Fetullah Yılmaz, "Hanefî Usûlcülere Göre Mahallü'l-Haber Kavramı: İhbârın Konusunu Oluşturan Meseleler," *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 39 (2022), 61-91.

⁴⁹ Davudoğlu, *Usûl-ü Fıkıh Dersleri*, 10.

⁵⁰ Davudoğlu, *Usûl-ü Fıkıh Dersleri*, 96.

⁵¹ Davudoğlu, *Usûl-ü Fıkıh Dersleri*, 90, 96.

Müellifin bir beyanı olmadığı için eserin kaynaklarını tek tek tespit etmek çok zor görünmektedir. Tertip olarak *Mirkât*'ı esas alması ve bir yerde onun müellifinin adını vermesi, ilk başta sadece söz konusu usûl kitabından faydalanmış olabileceğini akla getirmektedir. Ancak gerek *Mirkât* ve gerekse şerhi *Mir'ât* ile *Usûl Dersleri* arasında yaptığımız kısmi mukayeseler, adı geçen eserlerde bulunmayan bilgi ve açıklamalara yer verdiğini göstermektedir. Bu da yazarın ismini vermediği pek çok usûl kaynağından istifade ettiğini ortaya koymaktadır.

3.4. Özellikleri

Kitabın içeriğine dair hususiyetleri birkaç açıdan değerlendirmek mümkündür.

3.4.1 Üslubu ve Terimlerin Tercüme ve İzahı

Selâmet Yolları'nın girişinde yer verdiği şu cümleler *Usûl* kitabının da üslubunu yansıtmaları bakımından önemlidir:

“Eserde mümkün olduğu kadar sade bir dil kullanmak tarafını iltizam ettiysem de günün modası haline gelen yeni uydurma tabirlerden bi'l-iltizam kaçındım. Vakıa bunları kullanıp kullanmamanın dinen hiçbir ehemmiyeti yoktur. Fakat ne de olsa kelimeler mânaların kalıbıdır. Gönül ister ki bir kalıbdan çıkan mâna aslını inkâr etmesin. Halbuki yeni tabirler böyle olmaktan maalesef uzaktır.”⁵²

Merhum Davudoğlu'nun *Usûl-i Fıkıh Dersleri* kitabındaki üslubunun da aynı olduğunu söylemek mümkündür. Kullanılan dil yer yer çok sade olup günümüzde bile vasat seviyede olanların anlayabileceği bir niteliğe sahiptir. Ancak bazı kelimeler müstesnadır. Misal olarak, *mâadâ* (73, 80), *nisbî umur* (29), *tazyî-i nesev* (31)... gibi kelime ve tabirler zikredilebilir. Bunun gibi bazı kelime ve istilahları izah etmese de eser, konulara aşına olmayan ilim talibinin anlamakta zorlanacağı istilahları çoğunlukla açıklamasıyla dikkat çekmektedir. Usûlcümüzün terimlere verdiği karşılıkların bir kısmı günümüzde kullanılsa da bir kısmı değerlendirilip geliştirilmesi gereken karşılıklar olarak görünmektedir. Bunlardan öne çıkanları asıl (teksir) nüshadaki sayfa numaralarıyla şöyledir:

Teâruz ettikleri yani birbirlerine karşı geldikleri... (7)

Uhdeden huruç yani mesuliyetten kurtulmak. (17)

Misli-i gayr-i mâkul ile kaza yani akıl ermeyen misil ile kaza. (18)

⁵² Ahmed Davudoğlu, *Selâmet Yolları* (İstanbul: Fazilet Neşriyat 2017), 1/13.

Kelimetullahı i'lâ din ve vatani müdafaa. (23)

Şumul kaplamak, örtmek; *ihata* sarmak, dolaylamak; *şüyû'* da yayılmak demektir. (33)

"İstiğrak" gark edercesine kaplamaktır. (36)

Tevakkuf olunur. Yani ona hiçbir hüküm verilmez.(37)

Bir lafzı bir mânaya *vaz' etmek*, o lafzı o mânaya tahsis etmek demektir. (43)

Müşabehet, benzeyiş demektir. İstilahta, bir şeye ziyade ihtisas ve taalluku olan vasıfta diğer bir şeyin ortak olmasıdır. (57)

Müteazzir, aklen mümkün olmayan demektir. (59)

Mâ sika leh tabirinden murad, mütekellimin maksadıdır. (63)

İktizâ istemek mânasınadır. (71) *İktizâ* "taleb etmek" demektir.(118)

Sadr-ı kelam yani söz başı. (77)

Yed omuza kadar devam eden uzvun adıdır. (77)

Terâhî yani gecikme. (78)

Ma'rız-ı hacette yani beyana hâcet varken. (78)

Tevâtür lügatte *tetâbu'* yani birbiri ardınca gelmek demektir. (84)

İnzâr, ilme ve amele davettir. (86)

Taife, bir veya birkaç kişidir. (86)

Belvâ-yı âmme yani umûmun mübtela olduğu hadiseler. (91)

Hadise *ta'n*, ona dokunmak ve itiraz etmektir. (92)

Mestûru'l-hâl ... kapalı halli kimseler... (95)

İlzâm, sabit kılmak, lâzım getirmek demektir. (96)

Velayet istesin istemesin, sözü başkasına geçirmektir. (96)

Istishâb yani aslı ibkâ kaidesi. (103)

Bir nassın *ta'lîli* onun illetini bulmaktır. (110)

Tereccüh etmiş, üstünleşmiş... (111)

İhâle, müctehidin kalbinde bir hayal vaki olmak... Müctehid düşünür; birçok vasıflar bulur. Bunların hangisi kalbine yatarsa illet odur. (111)

Tefrîğ-i zimmet, zimmeti boşaltmak demektir ki bundan maksat ibadet borcunu sahih denilecek bir surette ödemektir. (120)

Malın *rakabesine* yani kendisine. (120)

Tarikat-ı meslûke yani tutulmuş bir yol. (121)

Lügatte *illet*, değiştirici demektir. Hastalık insanın mizacını değiştirdiği için ona da illet derler. (125)

Tencîz olur, yani derhal talâk vaki olur. (136)

Ta'lik, bir cümlenin ifade ettiği mânanın meydana gelmesini, ikinci cümlenin ifade ettiği mânanın meydana gelmesine bağlamaya derler. (137-138)

Alâmet, bildiren şey demektir. (138)

İhtiyar, mümkün olan bir şeyin yapmak veya yapmamak taraflarından birini tercih ile kalbin ona meylidir. (157)

Teveccüh yani ona doğru dönmek. (162)

Bazı kelimeleri ise Türkçe açısından çok da uygun görünmeyen bir şekilde karşılamıştır. Meselâ *kar'* lafzını, toplanma yerine "topluluk" olarak tercüme etmesi (44) bu kabildendir.

3.4.2. İstilahlar Arasındaki Farklar

Kitapta dikkat çeken diğer bir husus da bazen yakın anlamlı istilahlar arasındaki ince farka dikkat çekmesidir:

"*Nehiy, menhiyyun anhin kubhunu iktiza eder. İcab eder demiyoruz. Zira icab eder demek, nehiy vârid olduğu için kabih oluyor demektir. Hâlbuki öyle değil, o fiil zaten kabih imiş ki ondan nehy olunuyor. İşte iktiza tabiri bu mânaya delalet eder.*" (28)

"*Tahsis def'dir. Yani hüküm gelip yerleşmeden onu karşılayıp geri çevirmektir. Yerleştikten sonra çıkarmaya ref' derler.*" (39)

Dâl bi'd-delâle ile kıyas arasındaki farkı maddeler halinde misalle güzelce izah etmesi de zikre değer bir husustur:

"*Dâl bi'd-delâlede illet lügatten anlaşıldığı için, re'y üzerine mebni olan kıyasla ispat edilemeyen hudûd ve keffaretler delâlet-i nass ile sabit olur. Mamefih dâl bi'd-delâle ile kıyas arasındaki fark o kadar incedir ki bu yüzden onu göremeyenler bile olmuş ve delâlet-i nassı kıyas-ı celiye katarak ayrıca bir kısım saymamıştır. Hâlbuki dâl bi'd-delâleye kıyas-ı celidir, demek dört vecihle fasittir:*

1- *Dâl bi'd-delâlede mansûs, bazı kere fer'den cüz' olur. "Falana zerre verme."* sözünde olduğu gibi. *Zerre vermeye razı olmayan bir adam bir kilo vermeye*

evleviyetle razı olmaz. İşte “Zerre verme!” dâl bi'l-ibâre, evleviyetle anlaşılın “fazla verme” de dâl bi'd-delâle sabittir. Kıyasta bu memnudur. Kıyasta daima asıl fer'den büyük olacaktır, cüz' olamaz.

2- Delâlet kıyastan evvel sabittir. Yani kıyas nedir bilinmezken delâlet vardı.

3- Delâletin menâtı lügaten anlaşılır. Kıyas ise şer'î bir takım mukaddimelere yani istinbat ve içtihad mütevakkıftır.

4- Kıyasta fer' asıldan aşağıdır. Delâlette ise fer' asıla ya müsavi yahut ondan a'lâdır. İşte bu delillerle anlaşılır ki kıyas ile delâlet başka başka şeylerdir.” (67-68)

3.4.3. İlave Bilgiler

Usûl-i Fıkıh Dersleri'nin diğer bir özelliği de belki dipnotlarda verilmesi uygun olan birtakım malumatı parantez içerisinde vermesidir. Parantez arası cümlelerle metindeki istilâhların daha iyi anlaşılması için ilave bilgiler verir. Meselâ, mantıkta işlenen, kavramlar arası dört nisbet (niseb-i erbaa: tebayün ya tesâvî ya umum ve husus mutlak yahut umum ve husus minvech) bunlardandır:

“Alış-verişle riba arasında umum ve husus mutlak; dört ay on gün iddet bekleyen kadınlarla doğuruncaya kadar iddet bekleyenler arasında da umum ve husus minvech vardır.” (40)

“Mütevâtirin hükmü, bi'z-zarure ilm-i yakini mucip olmaktır.” dedikten sonra yine parantez açar ve şu bilgileri verir:

“İlm-i yakin: Halde ve istikbalde sabit ve vakıa mutabık olan kat'i itikattır. Ki zan, şek ve vehm gibi şeyler bunun tarifinden hariçtir. Zira zanda kat'î itikad yoktur. Sıdkı; kizbi üzerine galip olan ilme zan derler. Sıdkı kizbi müsavi bulunana, şek; galip olan tarafın mukabili yani mağlup tarafa vehim denir. Meselâ, sıdkı galip olana zan denilince onun karşısındaki mağlup taraf yani kizb tarafı vehim olur. İlm-i yakin iki kısımdır: 1- Nazarî ilm-i yakîn, 2- Zarurî ilm-i yakîn. Nazarî ilm-i yakîn, muhakeme ve istidlâl suretiyle hâsıl olan ilimdir. Yerin dönmesini tasdik gibi. Zarurî ilm-i yakîn ise istidlâl hacet kalmadan bizzarure hâsıl olan ilimdir. İki kere iki dört eder, ilminde olduğu gibi.” (85)

Bazı ek bilgileri ise konunun akışı içerisinde verir. “Meşhûrun hükmü, tuma'nînet-i zannı mucip olmaktır. Yani meşhûr, ilim mertebelerinden zannı ifade ederse de sadece kuru bir zan değil, itmi'nanlı yani kalbi yatıştıracak, teskin edecek derece kuvvetli bir zandır.” dedikten sonra ilim mertebelerini şu ifadelerle ortaya koyar:

“Şu hâlde yakîn % 100 ilim ifade edince tuma'nînet-i zan da % 90-95 ilim ifade

eder. Çünkü zan haddizatında % 50'den fazla ilim ifade ederdi. Buna bir de itmi'nan katılınca elbette daha kuvvetlenir ve hemen hemen yakîn derecesine vasıl olur.” (85)

Mükelleften bahsederken akılla ilgili parantez içinde uzun bir açıklamaya yer verir:

“Akıl, insan nefsinin kendisiyle bilgi kazanacağı kuvvettir. Aklın muhtar olan tarifi budur. Diğer tabirle, akıl nefsin bilgi kazanmasına vasıta olan bir kuvvettir. Kuvvet de bir şeydir ki onunla diğer şey müessir veya müteessir olur. Demek insanın nefsinde tesir ve teessüre şamil bir hâlet vardır. Ve o hâlet insanı ilim kazanmaya sevk eder. Nefisten murad, ruh dediğimiz şeydir. Buna nefs-i nâtika derler. İşte ilim kazanmak tabirinden de anlaşılacağı veçh ile ruhun tesir ve teessüre şamil olan hâlet vasıtasıyla kazanacağı ilim, tahsile muhtac olan ilimlerdir ki onlar da nazar ve istidlâle ihtiyacı bulunan nazarî bilgilerdir.

Aklın dört mertebesi vardır:

1- Akl-ı heyûlanî: Sureti kabul eden asli maddelere heyûlâ derler. Meselâ, bir odayı meydana getiren taş, tuğla, tahta gibi şeyler odanın heyulasıdır. Bunlar birbirleriyle imtizac ederek oda şeklini almaya müstaid imişler ki bu oda vücuda gelmiş. İşte akl-ı heyûlanî de ruhun ilk yaratılış anındaki mertebesidir. Odanın taşları, tuğlaları mesabesindedir. Henüz bir şey olmuş değil fakat olmak istidadını haizdir. Meselâ, yeni doğan bir çocuğun yazı yazmağa istidadı bu mertebededir. Ve bu istidadla çocuk sair hayvanlardan ayrılır. Zira onlar da böyle bir istidad yoktur.

2- Akıl bi'l-meleke: Bu mertebe, nefsin bedihî olan şeyleri anlayarak nazariyatın tahsiline müstaid olduğu zamandır. Yazı yazmayı bilmeyen bir şahsın yazı öğrenme istidadı bu menzilededir.

3- Akıl bi'l-fiil: Nefsin, nazarî şeyleri de anlayarak istediği zaman onları hazırlamağa muktedir olduğu mertebedir. Yazı yazmayı bilen bir adamın istidadı bu menzilededir. Şimdi yazmasa bile istediği vakit yazabilir. Bu kuvvet fiile pek yakın olduğu için ona akıl bi'l-fiil demişlerdir.

4- Akl-ı müstefad: Bu mertebe nazariyatın nefis için tamamen hazır ve açık bulunduğu bir mertebedir. Kâtibin yazı yazarken bulunduğu menzile budur.” (143-144)

Merhum esasen her meseleyi tafsilatlı açıklama peşinde değildir. Gerekli gördüğü mevzuları bir şekilde izah ederken, pek çok muhtasar eserde görüldüğü üzere bazı konulardaki ayrıntıyı mufassal usûl kitaplarına havale eder.⁵³

---

⁵³ Mesela bk. Davudoğlu, *Usûl-ü Fıkıh Dersleri*, 90.

3.4.4. Nadir Terim ve Açıklamalar

Zikredilmesi gereken diğer bir hususiyet de eserin usûl kitaplarında pek rastlanmayan terim ve açıklamalara yer vermesidir. Mesela;

“Mukaddime sözü, Araplar’ın “mukaddimetü’l-ceyş” tabirinden alınmıştır ki avcı bölüğü demektir. Harbe girişmezden önce avcı bölüğü sayesinde düşmanın hali nasıl anlaşılır da öyle harp edilirse, ilim kitaplarındaki mukaddimeler de okunacak ilim hakkında aynı vazifeyi görürler.” (1)

Müstebâh olmak kavramını gündeme getirip onunla *mübah* olmak arasındaki farka dikkat çekmesi hakikaten müstesna bir tespittir:

“Müstebâh olmak mübah olmak demek değildir, mübah muamelesi görmektir. Meselâ puta tapmak kabihdir. Bunu inkâr etmek haktır, helaldir. Barıştırmak için yalan söylemek kabih değildir fakat mübah da değildir, müstebâhtır.” (29)

Bunlardan birisi de mücmel lafız bağlamında verdiği şu tafsilattır:

“Şâri’in muradı olan mânada şüphe ve ihtimal bırakmayan beyana beyan-ı şâfi derler ki artık bu beyandan sonra mücmel müfesser olur. Salât, zekât lafızları gibi. Şâri’in muradını şüphe bırakmayacak derecede tayin edemeyen beyana da beyan-ı gayr-i şâfi derler. Ribada olduğu gibi ki talebden, tetebbudan sonra müşkil, teemmülden sonra da zan ifade etmiş ve müevvel olmuştur. Başa mesh miktarı dahi böyledir.” (54)

Hanefî mezhebine ait pek çok kaynakta, hata eseri olarak talak lafzını kullanma sonucu boşamanın tahakkuk edeceği belirtilir fakat bunun kazaî ve diyânî yönüne pek dikkat çekilmezken, Davudoğlu bu hususta şunu der: *“Bir adam karısına hitaben ‘Testi boş!’ diyecek iken ‘Sen boşsun!’ dese karısı derhal boş olur. Şu kadar ki bu, mahkeme nazarında böyledir. Yoksa diyaneten boş olmaz.” (61)*

Bazı terimlerdeki inceliğe dikkat çekmesi ilim tâlibi için ufuk açıcı mahiyette görünmektedir:

“Hakikatte müşterek olan, lafızlar değil mânalardır. Yani müşterek lafzın delâlet ettiği mânalar aynı lafızda iştirak ediyorlar. Şu halde müşterek demek, hazf ve îsâl kaidesince “müşterekün fih” demektir. Zarf edatı hazf olunmuştur.” (43-44)

Fıkıh ve usûl kitaplarında verilen örnekler çoğunlukla Arapça cümle ve kelimelerden seçilmektedir. Ancak Davudoğlu’nun *Usûl-i Fıkıh Dersleri* bu hususta da dikkat çekici bir özelliğe sahiptir. Şu ifadelerde olduğu gibi:

“Cem-i münekkerin hükmü: Üç ve ziyadeye şamil olmaktır. Üçten aşağıya şamil değildir. Zira cemî’ olmaktan çıkar. Binaenaleyh “Gazeteler okumam!”

diye yemin eden bir adam, bir veya iki gazete okumakla yemininden dönmüş olmaz.” (46)

Lafızla mânaya vukuf itibariyle dört kısmı olan dâl bi'l-ibâre, dâl bi'l-işâre, dâl bi'd-delâle ve dâl bi'l-iktizâyı mantıktaki üç delâletle izah eder. Bu açıklama tarzı *Mir'ât*⁵⁴ gibi eserlerde bulunduğu halde, günümüzde yazılan usûl eserlerinde artık rastlanmamaktadır. Dâl bi'l-ibâreyi şöyle tarif eder:

“Üç delâletten biriyle mâ sîka leh olan mânaya delâlet eden lafızdır. Tarifteki üç delâletten murad: 1. Delâlet-i mutâbıkıyye, 2- Delâlet-i tazammuniyye, 3- Delâlet-i iltizâmiyyedir.

1- Bir lafız, mânasının tamamına delâlet ederse ona delâlet-i mutâbıkıyye derler. İnsan lafzının hayvan-ı nâtıka delâleti gibi.

2- Mânasının bir cüz'üne delâlet ederse, delâlet-i tazammuniyye denir. İnsan lafzının hem hayvan hem nâtık cüz'lerine delâleti gibi. Çünkü bir şeyin bütününe delâlet eden, onun cüz'üne de delâlet eder.

3- Eğer lafız mânanın lâzımına delâlet ederse bu da delâlet-i iltizâmiyye olur. İnsan lafzının ilim, sanat ve yazı yazmak kabiliyetine delâleti gibi.

Burada üçüncüye örnek olarak alışverişin helâl, ribânın haram kınıldığını belirten ayeti⁵⁵ verir.

Bu ayetin alışverişle riba arasındaki farka delâleti dâl bi'l-ibâredir ve buna delâlet-i iltizâmiyye ile delâlet eder. Çünkü “fark” alışverişin ve ribanın mâ vud'ıa lehi değil, lâzımıdır. Alışverişin helal, ribanın haram olmasına delâleti, dâl bi'l-işâredir.” (64)

Alışverişle riba arasındaki farka delâlet eden ayet hemen bütün usûl kitaplarında pek çok lafız çeşidini açıklamak için örnek olarak verilmektedir. Ancak aynı ayetin nasıl olup da farklı lafız türleri için örnek olabildiğine dair açıklama genelde yapılmamaktadır. Merhum bu inceliğe yukarıdaki izahlarından sonra parantez açarak şöyle dikkat çekmiştir:

“Biz bu ayet-i kerimeyi zâhir ve nassa misal göstermiştik. Burada da dâl bi'l-ibâre ile dâl bi'l-işâreye misal oluyor. Çünkü sadesinde bulunduğumuz kısımlar birbirine dâhil olabilirler. Meselâ, bir lafzın hem zâhir hem dâl bi'l-işâre olması mümkündür. Nitekim burada da öyledir. (64)⁵⁶

⁵⁴ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-usûl*, 160.

⁵⁵ el-Bakara 2/275. Çalışmada geçen ayet mealleri A. Davudoğlu tarafından tercüme edilmiştir.

⁵⁶ *Selâmet Yolları* adlı eserinde usûle dair verdiği özet bilgilerin sonunda da bu hususu müstesna bir biçimde “Usûl-i fıkha göre bir ayetin tahlili” başlığıyla şöyle ortaya koyar:

İlahî ilim ve beşere nispetle neshin durumuna dair tespitleri de dikkate değer görünmektedir:

“Beyan-ı tebdil, hem beyan hem nesihdir. Çünkü Allah’ın ilmine nispetle mensûhun sona erdiğini beyandır. Bize göre ise şer’î bir hükmü tebdildir. Çünkü Cenâb-ı Hak o hükmün ne kadar süreceğini bilir, biz bilmeyiz. Onun için bize nazaran nesih, hükmü kaldırmaktır. Eğer Allah Teâlâ hakkında dahi ref olsa, o vakit Şâri’ Teâlâ’ya bedâ ve cehil isnad edilmiş olur. Güya o hükümden daha güzeli hatırına gelmiş de onu kaldırıyormuş yahut ne kadar devam edeceğini bilmiyormuş da hâdisât icab etmiş ve değiştirmiş olur ki bu bâtıldır.” (79-80)

Zelle için verdiği tanımda da dikkat çekici incelikler mevcuttur: “Zelle; kasıtsız olarak işlenen ve peygamberler hakkında caiz olan küçük günahdır.” (82)

Mütevâtire neden bu adın verildiğini şöyle açıklar: “Tevâtür lügatte tetâbu’ yani birbiri ardınca gelmek demektir. Râvileri üç devirde birbiri ardınca cemaat derecesinde oldukları için bu habere mütevâtir denmiştir.” (84) Yine aynı yerde mütevâtir haberin naklinde râvilerin yalan üzere ittifak edememelerinin sebebine dair yaptığı şu açıklama pek çok çağdaş usûl eserinde rastlanmayan türdendir:

“Böyle bir haberde râvilerin kizb üzerine ittifaklarını âdeten akıl tecviz etmez. Yani arada menfaat celbi veya mazarrat def’i gibi yalan söylemeyi icap edecek bir delil yoktur. Binaenaleyh yalan uydurmalarına akıl cevaz vermez. Fakat aklın bu cevaz vermeyişi haddizatında o haberin yalan olmak imkânı yoktur mânasına değil, adeten yani bu haberi adet ölçüsüne vursa böyle bir haberde yalanı tecviz etmez mânasıdır. Yoksa bu haberin haddizatında yalan olabileceğini akıl kabul eder.” (84)

Haber-i vâhidin hücciyetine dair yazdığı deliller hem açık hem de kısa ve öz lüdü:

“Haber-i vâhidin amel icab etmesi, Kitap, Sünnet, İcmâ-ı ümmet ve ma’kûl ile

---

الرَّبِّوَا: وَأَخْلَى اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا [و] Atıf harfidir. **Mutlak cem’** ifade eder. Bu manada **hâssdır**. Tertib ve ta’kibe delalet etmez.

أَخْلَى *Fil-i mâzidir*. Helal kılmak manasında **hâssdır**.

الْبَيْعِ deki *harf-i ta’rîf* istiğrâk içindir ve **âmm**dir. Medlûlünü kat’î olarak ifade eder.

حَرَّمَ: **hâssdır**.

الرَّبِّوَا: **hâssdır**. Hâss da medlûlünü kat’î suretle ifade eder. Bu ayet *alış-verişin helal, ribanın haram olduğunu* ifade babında **zâhir**, fakat *alış-verişle ribanın* arasında fark olduğunu beyan için nâzil olmuştur. Binaenaleyh bu manada **nassdır**. Aynı zamanda bu manada **dâl bi’l-ibâre**dir. Zâhir olan manada ise **dâl bi’l-işârettir**. *Ribayı alışveriş nevelerinden tahsis ettiğinden* bu manada **beyân-ı tağyîr**dir. Bk. Davudoğlu, *Selâmet Yolları*, 1/31.

sabittir. Kitap'tan delilimiz, *قَلَوْلًا تَقَرَّ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِيَتَّقَهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ* yani "Onlardan her fırkadan bir taife dinde fakih olmaya gitse de kavimlerine döndükleri vakit onları inzâr etseler ya! Belki kavimleri sakınır."⁵⁷ ayet-i celilesidir. Allah Teâla Hz.leri fukaha taifesine inzâr emrediyor. İnzâr, ilme ve amele davettir. Eğer inzâr amel icab etmeseydi, emrin bir faidesi kalmazdı. Taife, bir veya birkaç kişidir. Bunların haberi ise haber-i vâhiddir. Demek ki haber-i vâhid amel icab ediyormuş ki fukahaya inzâr emir buyurulmuştur.

Sünnetten delilimiz, Hz. Peygamber'in bazı ashâbı etraf memleketlere ahkâm tebliğine memur olarak göndermesi ve hediye hakkında Berîre'nin, sadaka hakkında Selman'ın haberlerini kabul buyurmasıdır.

İcmâ'dan delilimiz, sahabe ve tâbiîn hazeratı birçok vakalarda haber-i vâhid ile amel etmiş, bu mesele aralarında şuyû bulunduğu halde inkâr eden olmamıştır.

Ma'kûl delilimiz, şehadet meselesidir. Bir davada şahitlik yapacak iki kimse hakkında töhmet ihtimali vardır. Çünkü davacıyı sevdikleri için lehinde veya sevmedikleri için aleyhinde şehadet etmeleri caizdir. Sonra, bu şahitler güvenilir adamlardır diye ümmet arasında meşhur olmayabilirler. Böyle iken yine şehadetleri mûcibince amel lâzım oluyorsa, hakkında hiçbir töhmet bulunmayan ve adaletiyle meşhur olan râvinin haberini kabul etmek evleviyetle lâzım olur." (86-87)

Yine haber konusunda "Rivayeti kabul edilebilmek için dört şart aranır: Akıl, İslam, zabt, adalet." dedikten sonra İslam şartını açıklarken "Râvinin müslüman olması, yalan söyleyeceğinden korkulduğu için şart kılınmamıştır. Yalan bütün dinlerde haramdır. Lâkin müslüman olmayanlar taassupları neticesi müslümanlığı yıkmaya çalışırlar da onun için şart kılınmıştır." demiştir. (87)

Yine aynı bahiste adaletle ilgili şu tespitler önemlidir:

"Adalet: Râvinin dininde ve hatt u harekâtında istikamet üzere bulunması, din ve aklının heva ve şehvetine galip olmasıdır. Adalet gizli bir hey'et olduğundan, bu hususta bazı zahîrî alametler vaz' edilmiştir ki şunlardır:

I- Büyük günahlardan sakınacak.

II- Küçük günahları ısrar ile işlemeyecek.

III- İzzet-i nefsi düşüren küçük günahlardan sakınacak. Meselâ, bir lokmayı çalmak böyledir.

⁵⁷ et-Tevbe 9/122.

iv- İzzet-i nefsi düşüren mübahlardan dahi sakınacaktır. Güvercin ile oynamak gibi." (88)

Bilgi edinme yollarından hangisinin en güçlü olduğu yolundaki şu cümle de çoğu usul kitabında bulunmamasıyla dikkat çekicidir: "Esbâb-ı ilmin en yüksek derecesi müşahede yani gözle görmektir." (96)

Yine icmâ'ın imkânına dair yaptığı değerlendirmeler konuyu izah sadedinde câlib-i dikkattir:

"Nefs-i icmâ mümkün olduğu gibi, bize nakledilerek onu bizim bilmemiz de caizdir. İcmâ'ı inkâr edenler, buna da ihtimal vermezler. Derler ki: Âdet, şarkta garbda yaşayan âlimlerin şahıslarına ait bilgiyi bile mümteni görürken, nasıl olur da birçok ihtimallere maruz kalan ictihadlarının bilinmesine cevaz versin.

Bu sözler, zarureten sabit olmuş bir delile karşı ümmeti şüpheye düşürmekten başka bir şey değildir. Tarihte, Türk orduları bir yandan Viyana kapılarına, öte yandan Acemistan'a, Mısır'a, Afrika'ya kadar gittiler. Acaba bu uzak memleketlerden hiç muhaberatla bulunmadılar mı? O günün vesaiti düşünülürse, şimdi bize muhal gibi görünür. Fakat bu seferler, muhaberele hep oldu. Bunlar caiz oluyor da icmâ'ın bize nakli neden caiz olamasın?" (98-99)

Sükûtî icmâdan bahsederken şöyle der:

"Bu icmâ'a ruhsat denmesi, müctehidlerin susmasını zarureten ittifak saymamızdandır. Çünkü ümmetin büyükleri hiçbir vakit hakkın karşısında susmazlar. Onların susması ittifaktan başka bir şeye hamledilemez. Bir mani olmadıkça susmak haramdır." (100)

İcmâ'ın hükmü'nü beyan ederken farklı icmâ türlerinden, daha doğru bir ifadeyle farklı icmâ mertebelerinden bahsetmesi, meseleleri incelikli ve derinliğine ele aldığıın göstergesidir:

"Ekser Hanefiyye'ye göre Kitap ve Sünnet gibi icmâ ile de yakînen hüküm sabit olur. Ve böyle bir hükmü inkâr küfürdür. Şu kadar var ki kat'iyet ifade edecek icmâ'ın tevâtüren naklolunması şarttır. Haber-i vâhid ile nakledilen icmâ zannî olur. Mama'fih icmâ asıl itibariyle kat'î bir delildir. Zira icmâ ile sabit olan hüküm müctehitlerin kendi re'yi değildir. Onların elbette bir senedleri vardır. İşte o sened kat'î ise icmâ ile tahakkuk edecek hüküm de kat'î bir delile istinad etmiş olur ki artık orada icmâ zannî olur. Zira müstakil delil değildir. İcmâ müstakillen delil olmak için senedi zannî bir delil olmalıdır. Bu surette icmâ o zannî delili kuvvetlendirir. Hüküm de o delile değil, icmâ'a izafe edilir. Tevâtüren nakledilen icmâ'ın en kuvvetlisi sahâbenin kavli icmâ'ıdır. Fakat bunun ittifakî olabilmesi için sahâbenin münkariz olmaması lâzımdır. Böyle bir icmâ, delâleti kat'î ayet ve haber-i mütevâtir gibidir. Münkiri ikfâr olunur.

Sahabeden sonra aynı şartlarla tâbînin icmâ'ı muteberdir. Ve haber-i meşhûr kuvvetindedir. İnkâr eden dalâlete nisbet olunur. Daha sonra muhtelefun fih icmâ gelir ki bu da sahih olan haber-i vâhidler kuvvetindedir. İcmâ' nâsîh ve mensûh olamaz.” (101-102)

“Kıyasın hüccet olduğu Kitap, Sünnet ve icma ile sabittir.” dedikten sonra, “Kitap’tan delilin, فَأَعْتَبُوا يَا أُولِي الْأَبْصَارِ “Ey akıl sahipleri, siz bundan ibret alınız!”⁵⁸ ayet-i kerimesi olduğunu ve bunun ahdini bozan Yahudiler hakkında indiğini beyanla şunu ifade eder: “İtibar üç mânaya gelir: 1- Bir şeyi benzerine red, 2- Nasihat almak, 3- Geçmek. Bu mânaların üçü de kıyasta mevcuttur. Binaenaleyh bu itibarla kıyas da me’ûrun bihtir. (104)

İstihsana niçin bu adın verildiğine dair yaptığı açıklama şöyledir: “Buna istihsan denilmesinin vechi kıyas-ı hafî ile amel hoş görüldüğündendir.” (114)

Teklifi hükmün bir şeye taallukunun olmadığını, vaz’î hükmün ise bir taallukunun bulunduğunu söylerken dikkat çektiği hususlar, usûle vâkıf bir bakışı ortaya koymaktadır:

“Teklîfî hüküm, bir şeyin başka bir şeye taalluku suretiyle olmayan hükümdür. Yani talep veya tahyîr yoluyla doğrudan doğruya mükelleflerin fiillerine taalluk eden hitabların eserleridir. Vakıa hakikatte taalluksuz hüküm olamaz. Hükümün hâkime, mahkûmun bihe, mahkûmun aleyhe şüphesiz bir taalluku vardır. Ama teklîfî hükümlerde bundan mâadâ bir şeyin başka bir şeye taalluku yoktur. Hâlbuki vaz’î hükümlerde böyle ikinci bir taalluk vardır. Meselâ, vakit namazın sebebidir ve bir vaz’î hükümdür. Çünkü namaza taalluku vardır.” (119)

Yine vaz’î hükümlere dair şu değerlendirmesi ufuk açıcıdır:

“...çeşitli itibar ve haysiyetlerle vaz’î hükümlerin bir yerde toplanmasında bir münafat yoktur. Meselâ, bir şey hükümde tesir etmesine bakarak illet; hükme ulaştırmasına bakarak sebep; hükümün kendisine tevakkuf etmesine bakarak şart; ve hükmü göstermesine bakarak alâmet olur.” (140)

Bazı hususlarda verdiği bilgiler çok sistemattir. Ehliyet ârızalarından ölüm hakkında verdiği bilgiler bu kabildendir. Özetle, “Ölümün dünya ve ahirete müteallik bazı hükümleri vardır. İki de dört tanedir. Ahirete taalluk edenler, 1- Başkasının malı, canı yahut ırzına tecavüzden dolayı ölene vacip olan haklar. 2- Ölenin malına, canına yahut ırzına başkasının tecavüzünden dolayı alacak hakları. 3- İman ve taatleriyle nâil olduğu sevap. 4- Günah sebebiyle düşürüleceği azaplar. Bunlar hakkında ölüme dirilik hükmü verilir. Ana rahmindeki çocuğa bazı dünyevi hükümlerde diri hükmü verildiği gibi,

⁵⁸ el-Haşr 59/2.

kabirdeki ölü için de ahirete ait hükümlerde diri hükmü verilir.

Dünyaya taalluk eden hükümler: 1- Teklifî hükümlerden namaz, oruç gibi ibadetler sâkit olur. Çünkü tekliften maksat kendi ihtiyarı ile edâdır. Ölüde bu tasavvur edilemez. Velhasıl bütün mali ve bedeni ibadetler sakıt olur. Ancak eda etmediğinden dolayı kazandığı günah yine bakidir. 2- Ölü üzerine başkasının ihtiyacı için meşru olmuş şeyler: a. Sıllalar; Vasiyyet müstesnadır sağlığında vacip olan yakınlarının nafakası vs. sakıt olur. b. Zimmetindeki borçlar düşer. c. Vedia, gasb gibi ayna müteallik haklar sâkit olmazlar. Bunlarda maksat aynın sahibine nazaran selametidir. 3- Ölünün kendi hâceti için meşru olanlar sâkit olmazlar. Techiz, tekfin, borçlarını ödemek, vasiyyetlerini tenfiz, malını vârislere taksimi; bunlar onun zarurî ihtiyaçlarındandır. 4- Ölünün kendi ihtiyacına yaramayanlar; ölüyü öldüreni kısas gibi. Bunlarda ölüye müsaadekâr davranmağa lüzum yoktur. Meselâ, kâtili kısas etmek onun ihtiyaçlarından değildir. Zira kısas, intikam için meşru olmuştur. Ölü bu gibi şeylere ehil değildir. Böyle haklar mirasçılara ibtidâen sabit olur. Bu sebepten ölü henüz hayatta iken mirasçı kâtili kısastan affedebilir. Kısasın vücûbuna sebep ölü olduğu için o da hayatında kâtili affedebilir.” (149-151)

Diğer taraftan kitapta bazı tabirlerin günümüzde farklı kullanıldığı barizdir. Hırsız yerine “hayırsız”, hırsızlık yerine de “hayırsızlık” kelimesinin kullanılması böyledir. (131)⁵⁹

3.4.5. İstilahların Diğer İlimlerle Mukayesesi

İstilahları yer yer diğer ilimlerle mukayese etmesi *Usûl Dersleri*'nin dikkat çekici diğer bir hususiyetidir. Bu mevzuda öne çıkan ilk ilim belâğat/beyan, ikincisi de mantık ilmidir. Bu yönüyle kitap farklı ilimlere bir pencere açan niteliğe sahiptir.

Cins-tür ayırımında mantık ve usûl arasında yaptığı şu mukayese ilk dikkat çekenidir: *“Bizim burada raculü nev’, insanı cins yapmamız, usûlcülerin istilahına göredir. Mantıkçıların istilahi başkadır. Onlar insanı nev’, hayvanı cins sayarlar.”* (9)

Alâka türlerine dair yaptığı şu mukayesede ise usûl ve beyan ilmini karşılaştırmaktadır:

“Hakiki mânaların mecaza naklinde muteber olan alâka nevelerini lisancılar beyan ilminde sayıp dökmüşler ve kimisi beş, kimisi sekiz ve kimisi yirmi beş

⁵⁹ Hırsız kelimesinin hakkında bk. Emrah Bozok, “Hırsız Sözcüğünün Kökeni Üzerine”, *International Journal of Humanities and Education*, 4/9 (2018), 63-71.

çıkarmışlardır. Usûlcülerce muteber olan alâka nevileri ise sekizdir: Müşabehet, kevin, evl, istidad, hulul, cüz'iyet, sebebiyyet, şartiyyet.” (56)

Yine aynı konuyla ilgili şu karşılaştırmaları yapar:

“Eğer alâka müşabehet olursa beyan uleması o mecaza istiâre derler. Cesur adama aslan demek bu kabildendir. Şöyle ki aslanın en hususi vasfı cesurluğudur. İşte cesur adam da bu vasıfta ona iştirak ediyor. Alaka, müşabehetin gayri olursa beyan uleması ona mecaz-ı mürsel derler. Fukahaya gelince; onlar da alakayı müşabehet ve müşabehetin gayri diye taksim ederler ise de alaka yerine ittisal tabirini kullanırlar ve ittisali de ittisal-i manevî, ittisal-i surî olmak üzere ikiye taksim ederler. İttisal-i manevî istiâredir, ittisal-i surî de mecaz-ı mürsel demektir.” (56-57)

Kinâye lafızdan bahsederken de aynı ilimle mukayeseyi ihmal etmez:

“Kinâye, hakikat olsun, mecaz olsun, kendisinden murad olan mâna kullanım bakımından kapalı olan lafızdır. Usûlcülerin bu tarifi beyan ulemasının tarifine uymamaktadır. Beyancılarca kinaye, mâ vudı'a leh için lâzım olan bir mânada kullanılan lafızdır.” (62)

Aynı yerde şöyle bir mukayese yer alır: “Beyanın kinayesi mutlaka mecaza mukabil olur. Hâlbuki usûlün kinayesi mecazla birleşebilir. Yani usûlün kinayesi e'amdır.” (62)

3.4.6. Fıkıh Dışı Örnekler

Pek çok usûl kitabında da görüldüğü üzere verdiği bazı örnekler doğrudan fıkıhla ilgili olmayabilmektedir. Muhkem bahsini anlatırken “Muhakkak ki Allah Teâlâ her şeyi bilir.”⁶⁰ mealindeki şu ayet dahi muhkem liaynihîdir.” der.

Müşkil lafız için verdiği şu örnek de böyledir: “قَوَارِيرٍ مِنْ فِضَّةٍ” “Gümüştan sürâhiler...”⁶¹ ayet-i kerimesidir. Kârûre, sırçadan yapılmış sürâhi ve bardaktır. Ayet-i kerimeye göre kârûreler gümüştan olacak. Hâlbuki kârûre sırçadandır. Şu hâlde bu ayet müşkildir ve lafızda bir istiâre-i bedîiyye vardır.” (52)

Neshin mahallini anlatırken zikrettiği şu ayet de aynı şekildedir: “خَالِدِينَ فِيهَا” (79) gibi ki bu da nesih kabul etmez.”⁶² ^{أَبْدًا}

Yukarıdaki türden örnekler yanında bazı misallerin çok daha müşahhas olduğu

⁶⁰ el-Enfâl 8/75.

⁶¹ el-İnsan 76/16.

⁶² en-Nisâ 4/57, 122.

görülür. Müevvelin hükmünü açıklarken muamelattan şöyle bir misal verir:

“Beş liraya bir kitap alınsa, bu parayı Türk parasının her nevinden vermek caizdir. Ufaklık, bütün bir lira veya banknot verilebilir. İşte bu beş lirayı beldenin geçer parasına sarf etmek te’vildir. Başka bir şey değildir. Fakat paralar değer bakımından birbirinden farklı olursa, satış fâsid olur. Meselâ altın mukabilinde bir mülk satılsa, bu sözde Osmanlı, İngiliz, Fransız altınları dâhildir. Satıcı tarafından nevi bildirilmedikçe bunların birbirine tercihi mümkün değildir ve şu hâlde satış fasit olur. Buna sebep, fukahaya göre semenin meçhul olmasıdır. Usûlcülerce ise umum müşterek icab etmesidir.” (45)

3.4.7. Farazi Misaller

Fıkıhtan olmayan misaller yanında bir de farazî örneklere yer verir. Sünnet konusunu işlerken *“Merviyûn anhin kendisine nisbet edilen rivayeti nefiy ve inkâr etmesi bilittifak hadisi cerhtir.”* dedikten sonra verdiği örnek böyledir: *“Meselâ, râvi Hz. Enes’e Hz. Ömer’den bir hadis rivayet ediyor. Sonra Enes bunu Hz. Ömer’e soruyor. Eğer Hz. Ömer “Ben böyle bir hadis söylemedim!” derse, o hadis bilittifak mecrûhtur.”* (92)

Yine aynı bahiste benzer usûlle şöyle der:

“Merviyûn anhin tereddüdü ve bir mânada zâhir olan hadisi gayr-i zâhir mânaya haml ederek te’vilde bulunması ihtilaflıdır. Meselâ, merviyûn anha sorulduğu vakit, “Böyle bir hadis hatırlayamıyorum.” derse İmam Ebû Yûsuf’a göre cerh, İmam Muhammed, Mâlik ve Şâfiî’ye göre cerh değildir.” (92)

İcmâ’ın azimetinden bahsederken verdiği örnek de böyledir:

“Bütün müctehidlerin konuşması veya amel etmesidir. Meselâ, hicretin yüzüncü yılında Bağdad’da, Mısır’da, Şam’da beş tane müctehid yetiştiğini farz edersek, bunların şer’î bir hadise vasıl olunca, hepsi birden o hâdise üzerine, “Şöyle bir hüküm verilmek lâzımdır.” diye konuşmaları bir azimettir. Buna “kavlî icmâ” derler. Aynı müctehidler, içlerinden hiçbiri hariç kalmamak şartıyla bir amelde ittifak ederler, meselâ şirket akdi yaparlarsa –ki icmâ ile sabittir- bu da bir azimet olur. Buna da “amelî icmâ” denir.” (99)

3.4.8. Yazımda Farklılık ve Yanlışlar

Kitapta yer yer yazım farklılıkları da göze çarpmaktadır. Meselâ, usûl terimlerinden “hafî” kelimesi diğer eserlerinde yazıldığı şekliyle değil, çoğunlukla “hafiy” biçiminde yazılmıştır. Yine “nedb” kelimesi, “nüdb” olarak

kaydedilmiştir. Teksir nüshalarında yazım yanlışlarına rastlansa da bunların daktilo edilirken yapılmış olması kuvvetle muhtemeldir. Meselâ, “belvâ-yı âmire” (91) yazılmış fakat doğrusu *belvâ-yı âmme* olmalıdır.

“Süt *ninesinin* ücreti, evin kirası gibi bedeller çocuğun malından verilir.” (145) denmiş, fakat doğrusu “annesinin” olmalıdır.

Kul haklarının üç kısım olduğu açıklanırken “1. *Kendisinde mahza ilzâm bulunan ukubetler.*” (95) denmişse de doğrusu “akitler” olmalıdır. Nitekim konunun siyakına bakılınca akitlerden bahsedildiği görölmektedir.

Başka bir eksikliğin bulunduğu yer de şu cümlelerdir: “*Kul hakları, üç kısımdır: Ya sırf menfaat ya sırf zarar yahut ikisinin arasında döner. Sırf menfaatin edâsı sahihtir. Velev ki velisi razı olsun. Sabînin hibe etmesi, karısını boşaması gibi.*” (147) Burada “edâsı sahihtir”den sonra bir veya birkaç cümlenin atlandığı anlaşılmaktadır. Çocuğun yararına olan haklar anlatılırken, konu bitirilmeden zararına olan tasarruflara geçilmiştir. Doğrusu şöyle olmalıdır: “*Sırf menfaatin edâsı sahihtir. Hibe ve sadaka kabulü gibi. Sırf zararına olanların edâsı sahih değildir. Velev ki velisi razı olsun. Sabînin hibe etmesi, karısını boşaması gibi.*”

Bir de meramı tam anlaşılmayan çok az cümle bulunmaktadır. Allah haklarıyla ilgili şu cümle böyledir: “*Bu kısma yaratma itibariyle bütün haklar, Allah'ın, bütün varlıklar O'nun mahlûkudur.*” (141)

Sonuç

Günümüze ulaşan ilk usûl kitabı İmam Şâfiî'nin *er-Risâle*'sinden sonra çok sayıda usûl yazılmıştır. Hanefî âlim Ebû Zeyd Debûsî (ö.430/139) ile Şâfiîlerden Ebû Hâmîd Gazâlî'den (ö.505/1111) sonra usûl bahislerinin tebellür ettiği ve konuların tasnifinin genel itibariyle oturduğu görölmektedir. Daha sonra telif edilen usûl eserlerinde bazı yeni mevzular ilave edilmiş olsa da bunların daha önceki tasnif usûlü üzerinden icra edildiği söylenebilir.

Son dönemde ise yine usûl eserleri yazılmaya devam etmektedir. Ancak göröldüğu kadarıyla artık yeni bahisler ve farklı tasniflerden ziyade, önceden yazılmış eserlerden nasıl yararlanıldığı ve onlarda ele alınan hangi konuların öne çıkarılıp takdim edildiği önem kazanmıştır.

Dinî bilgilerin kaynakları Arapça olduğundan bunları anlama yöntemi olan fıkıh usulüne dair kitaplar ilk devirlerden itibaren Arapça yazılmıştır. Ancak zamanla görölen ihtiyaç üzerine önce *Menâr* gibi itibar gören kimi usûl kitaplarının farklı dillere tercüme edildiği, daha sonra ise teliflerin yapıldığı müşahede edilmektedir. Yapılan çalışmalar, bu durumun hususiyle Türkçe açısından sabit olduğunu ortaya koymaktadır. Önceleri *Menâr* olmak üzere, daha sonra *Mirkât* ve *Mecâmi'u'l-hakâik* gibi eserler tercüme edilmiştir.

Tanzimat'la başlayan devir öncesinde az da olsa usûl alanında telifler bulunsa da Osmanlı'nın son döneminde hukuk alanında yaşanan değişimin Türkçe usûl yazımına hız verdiği görülmektedir. Her ne kadar hukukta ve hukuk eğitiminde değişiklikler yaşansa ve hatta "ictimai usûl-i fıkıh" gibi teşebbüsler bulunsa da usûl konularını ele almada önceki birikimden ciddi bir sapmanın olmadığı söylenebilir.

Cumhuriyetle birlikte, hukuken tam bir değişim yaşanmadan evvel usûle kısmen farklı fonksiyon yükleme arayışı görülmüştür. Bu bağlamda Hüseyin Naci, usul-i fıkıh dersinin hukuk fakültesi müfredatından çıkarılması girişimlerine karşı, bu ilim dalının güncel hukuku anlamak ve yorumlamak için önemli bir araç oluşuna vurgu yapmış ve usul-i fıkıh verilerinden yararlanılabilmesi için onun eski ve eksik yönlerinin gözden geçirilmesi teşebbüsünde bulunmuştur. Ancak bu tür yönelimlerin, daha sonraki "usûl" sâhibi Ömer N. Bilmen'de akis bulmadığı görülmektedir. Kendisinden sonra gelen ve son devrin önemli âlimlerinden merhum Ahmed Davudoğlu da aynı yolda yürümüş, kendisinden önceki ilim silsilesine bağlı kalmıştır.

Davudoğlu, *Usûl-i Fıkıh Dersleri* adlı eserini Molla Hüsrev'in *el-Mirkât*'ındaki gibi bir mukaddime, iki maksat ve hâtime şeklinde tertip etmiştir. Birinci maksatta şer'î delilleri (Kitap, Sünnet, icmâ ve kıyası dört rükün olarak) işlemiş; ikinci maksatta hükümler ve hükümle ilgili bahisleri; hâtimede ise kısaca icthad konusunu anlatmıştır.

A. Davudoğlu, bir tevazu göstergesi olarak *Usûl-i Fıkıh Dersleri* adlı eserin "derleyen"i şeklinde takdim edilmiş olsa da kendisinin "müellif", kitabın da "telif" vasfını hak ettiğini söylemek abartı sayılmasa gerekir.

Eserin dikkat çeken pek çok nitelikleri bulunmaktadır. Bu babdan olmak üzere müellif özellikle usûl-i fıkıhla ilgili istilahlara arasındaki ince ve önemli farkları izah etmiş, bunların bir kısmını mantık ve belagattaki anlam ve kullanımlarıyla mukayese etmiştir. Pek çok usul kitabında rastlanmayan bilgilere de yer vermiştir. Diğer yandan; meseleleri açıklamak için yer yer fıkıhın alanına dâhil bulunmayan örnekler ile farazî misaller de zikretmiştir. Eserin teksir nüshasında cümle düşüklükleri yanında bazı kelimelerin yazımında hatalar ve farklılıklar da göze çarpmaktadır. Bunların müellif kaynaklı olmayıp daktiloda yazım esnasında vuku bulmuş olmaları kuvvetle muhtemeldir.

A. Davudoğlu'nun *Usûl-i Fıkıh Dersleri* kitabının; geçmiş usûl birikiminden derli toplu faydalanan, onu günümüz ilim taliplerine temel seviyede fakat çok iyi bir biçimde nakleden ve terimlerin Türkçe karşılıklarını vermede iyi bir seviye yakalayan bir usûl çalışması olduğu söylenebilir. Zira önceki usûl kitaplarında istilahların Türkçe tercüme ve karşılıklarına fazla yer verilmediği görülmektedir. Dolayısıyla mevzubahis eser, yazıldığı dönemin öncesini sonrasına bağlayan önemli bir halka olmakla beraber bu halkanın maalesef

kayıp olduğu görölmektedir. Kendisini takip eden dönem itibariyle Türkçe usûl çalışmalarının onsuz devam etmesinin yer yer eksikliğinin göröldüğu izahıtan varestedir. Davudoğlu'nun *Usûl-i Fıkıh Dersleri* kısa bir süre önce yayınlanarak ilim dünyasına kazandırılmış olup bunun söz konusu eksikliği gidermede katkı sağlayacağı umulmaktadır.

Kaynakça

- Ahmed, Vedat S. "Deliormanlı İslâm Âlimi Ahmed Davudoğlu'nun Hayatı ve Şahsiyeti", *İslâm Âlimi Ahmed Davudoğlu Uluslararası Sempozyumu*, ed. Muhammet Abay. 41-50. İstanbul: Ümraniye Belediyesi Kültür Yayınları, 2016.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Usûl-i Fıkıh*. sad. Şevket Topal, Seyit Badır, İlyas Yıldırım. İstanbul: Nizamiye Akademi, 2021.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Sorulu Cevaplı Dinî Bilgiler*. sad. Bilal Aksoy. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2015.
- Bozok, Emrah. "Hırsız Sözcüğünün Kökeni Üzerine", *International Journal of Humanities and Education* 4/9 (2018), 63-71.
- Cici, Recep. *Osmanlı Dönemi İslâm Hukuku Çalışmaları - Kuruluştan Fatih Devrinin Sonuna Kadar*. Bursa: Arasta Yayınları, 2001.
- Davudoğlu, Ahmed. *Buluğu'l-Meram Tercümesi ve Şerhi- Selamet Yolları*. İstanbul: Fazilet Neşriyat, 2017.
- Davudoğlu, Ahmed. *Fıkıh Usulü Dersleri*. haz. Fetullah Yılmaz. İstanbul: Şamil Yayınevi, 2023.
- Engin, Nihat. "Ahmed Davudoğlu". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/52-53. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Erdem, Sami. "Hüseyn Naci'nin Darülfünun Hukuk Fakültesindeki Son Fıkıh Usulü Ders Takrirleri (1924-1925)" *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*. 27 (2019 Bahar), 35-91.
- Ermis, Hamza. *Mehmed Zihni Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Arap Dili ve Belagatindeki Yeri*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004.
- Gökalp, Ziya. *Makaleler VIII*. haz. Ferit Rağıp Tuncor. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981.
- Gönan, Yavuz – Yılmaz, Fetullah. "Hanefî Usûlcülere Göre Mahallü'l-Haber Kavramı: İhbârın Konusunu Oluşturan Meseleler", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 39 (2022), 61-91.
- Günay, H. Mehmet. "Ahmed Davudoğlu'nun Fıkıh Çalışmaları", *İslâm Âlimi Ahmed Davudoğlu Uluslararası Sempozyumu*, ed. Muhammet Abay. 79-90. İstanbul: Ümraniye Belediyesi Kültür Yayınları, 2016.
- İpek, Ali – Nuhoğlu, Güller. "Eski Harflerle Basılmış Türkçe Tecvid, Usul-i Fıkıh ve Kıraat Eserleri", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/4 (2015), 53-155.
- İsa b. Mahmud. *Hulâsatü'l-usûl*. İstanbul: Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi,

Demirbaş No: 34 Nk 1331.

- Kâtip Çelebi. *Keşfu'z-zünûn*. Tashih: M. Şerefeddin Yaltkaya. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1941.
- Kaya, Eyyüp Said. "Türkiye Cumhuriyeti'nde Fıkıh Literatürü: Bir Hasıla", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 12/24 (2014), 9-126.
- Koca, Ferhat. "Menâru'l-envâr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/119. İstanbul: TDV Yayınları, 2004.
- Köksal, A. Cüneyd – Dönmez, İbrahim Kâfi. "Usûl-i Fıkıh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/210. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Molla Hüsrev, Mehmed b. Ferâmuraz b. Ali. *Mir'âtü'l-usûl şerhu mirkâtî'l-vusûl*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1307/1890.
- Onuk, Sümeyye. "Son Dönem Fıkıh Usûlü Eserleri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 12/24 (2014), 173-195.
- Özket, Hasan, *XIX. Asır İslam Hukuk Usûlü Çalışmaları (1800-1923)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003.
- Samar, Mahmut. "Ahmed Davudoğlu'nun (1912-1983) Fıkıh Literatürüne Katkıları", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 46 (2018), 163-184.
- Şirvânî, Ahmed Hamdi. *Türkçe Muhtasar Usûl-i Fıkıh*. İstanbul: Mihran Matbaası, 1301.
- Şirvânî, Ahmed Hamdi. *Levâmi'ü'd-Dekâik fî Tercemeti Mecâmi'i'l-Hakâik*. haz. Hüseyin Örs – Seher Erdem Örs. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017.
- Türkmen, Dursun Ali. "Nüvvab'da Arapça Eğitimi ve Ahmed Davudoğlu'nun Arapça Hocalığı", *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 2/2 (2016), 39-48.
- Yazar, Sadık. "Osmanlı Döneminde Fıkıh Sahasında Yapılmış Türkçe Tercümeleler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 12/23 (2014), 56-58.